

fenntartási alapjának, melyből a költségek vétetnek s mely egyedül hagyatott meg nekünk, az adakozó jó lelket mondja. És hozzáteszi: „Szeretni annyi, mint adni.“ Valóban igaza van Uzoni-Fosztónak s nekünk önkéntelenül tólul tudatunkba a kérdés: vajjon unitárius híveink megértik-e hasonló sorsban vergődő kollégiumunk esdeklő szavait s méltók lesznek-e hitelődeink nagyszerű példamutatására?

5. fejezet.

A kollégium jóltevői.

Megreszket a toll a kezemben, mikor a címet e fejezet élére írom. A meghatottságtól fájdalmas öröm hulláma önti el szívemet. Fájdalom azért, mert a kollégium 365 esztendő életében — az első százévet kivéve — csupa nélkülözésekkel és testi és szellemi sanyargatásokkal kellett küzdenie. De boldog öröm azért, mert e hosszú múlt tele van a szerető, mert áldozó szívek áldozatainak szakadatlan és felemelő sorozatával.

A jóltevők között első János Zsigmond fejedelem, aki 1562-ben a kolozsvári dézmanegyedet a kollégium fenntartására adományozta. Ezt az alapító-levelet Báthori István 1571 dec. 17-én, Báthori Kristóf 1576 máj. 29-én és Bethlen Gábor 1626 szept. 1-én erősítették meg.

Álljon itt az alapítólevél a későbbi fejedelmi megerősítésekkel együtt eredeti szövegében.

János Zsigmond alapítólevele:

Nos Joannes II. dei gratia electus rex Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. Memoriae commendamus tenore praesentium, significantes quibus expedit universis: Quod cum fideles nostri domini regnicolae Transilvaniensem episcopatum Albensem una cum capitulo et omni fere statu ecclesiastico ante nostrum et sacrae quondam reginalis majestatis dominae matris nostrae observandissimae piae memoriae in hoc regnum ingressum paribus votis sustulerint et loco eorum scholas publicas, in quibus iuventus per doctos et linguarum peritos viros pie erudiretur, duobus in locis videlicet in civitate nostra Colosvariensi et oppido Székely-Vásárhely erigendas decreverint, et semel atque iterum nobis instantissime supplicaverint, ut nos quoque pro nostra gratia et munificentia regia iuxta piam hanc eorum intentionem scholas ipsas honesta provisione benigne ornare et locupletare dignaremur. Nos itaque cum ad obsequentem dominorum regnicolarum petitionem, tum vero studia iuventutis faventer promovere ac pauperibus et orphanis in Colosvar existentibus clementer subvenire volentes totalem et integram quartam decimalem Colosvariensem tam vini, quam frumenti, et aliarum quarumlibet rerum decimanarum, quae alias archidiacono Colosiensi cedebat et in arrenda solida florenis 250 ducentis quinquaginta in monetis usualibus, singulis annis aestimari consueverat, ad praescriptam scholam Colosvariensem et in usum ac sustentationem pauperum et orphanorum iuxta benignam sacrae olim

majestatis reginalis et nostram prioribus literis superinde confectis collationem tali modo et ea conditione denuo deputandam et conferendam duximus, ut integrae quartae decimalis pars quinta, cuius arenda facit flor. quinquaginta in usum et sustentationem pauperum et orphanorum, quatuor vero integrae partes, quarum arenda facit flor. ducentos, ad praedictam scholam Colosvariensem et in usum studiosae iuventutis ac promovenda eorum studia, ad plenum sine omni defectu cedere debeant. Imo praemissis conditionibus damus et conferimus harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum in civitate nostra Alba Iulia die 1 mensis Septembris Anno Domini Millesimo quingentesimo sexagesimo secundo.

Joannes electus Rex

Michael Csáki
cancellarius.

Bethlen Gábor 1626 évi megerősítő levele, mely magában foglalja János Zsigmond alapítólevelét, Báthori István 1571 dec. 17. kelt megerősítését és Báthori Kristófét 1576 máj. 29-ről.

Nos Gabriel Dei Gratia sacri Romani Imperii et Transylvaniae Princeps, Partium Regni Hungariae Dominus, Siculorum Comes, ac Oppeliae, Ratiborariaeque Dux etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis: quod clarissimus Paulus Csanádi, scholae Claudio-politanae publicae jam ab annis decem et novem rector, philosophiae et medicinae doctor, ac in conventu Beatae Mariae Virginis de Colosmonstra Litterarum Requisite, suo ac honestorum juvenum alumnorum ejusdem scholae publicae nominibus et in personis, exhibuit nobis et praesentavit ternas quasdam Litteras:

Primas quidem Serenissimi quondam Principis Joanni Secundi Dei Gratia electi regis Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. felicitis reminiscendae super collationem donationis totalis et integrae Quartae Decimalis, tam vini, quam etiam cujusvis generis frumen. decimari videlicet solitorum in territorio, promontoriisque civitatis nostrae Kolosvar. provenien. alias ab archidiacono Kolosiensi in arenda solita summa videlicet florenor. ducentor. et quinquaginta hungar. in monetis usualibus aestimari et redimi consuetae, ad praescriptam scholam publicam Claudio-politanam, et in usum sustentationemque pauperum et orphanorum juxta benignam sacrae olim Reginalis ac dictae Regiae Majestatis filii sui collationem Litteris superinde exstantibus datae et concessae privilegiales in duplici:

Alteras vero Serenissimi olim Principis Stephani, Dei Gratia Regis Poloniae, alias Wajvodae Transylvaniae bonae memoriae, in duplici Regali:

Tertias demum Illustrissimi quondam Principis Christophori Bathori de Somlyo, Wajvodae similiter Transylvaniensis beatae recordationis, in simplici papyro patenter confectas et emanatas. Sigillisque eorundem principum in inferioribus earundem litterarum marginibus, in cera rubra impressiva communitas, ac manuum suarum propriarum subscriptionibus roboratas; supplicans nobis idem Paulus Csanádi humiliter, intercedente fideli nostro Magnifico Francisco Mikó consiliar. et supremo cubiculario nostro, ac sedis Siculicalis Csik, Gyergyó et Kászon supr. capitaneo, ut nos easdem litteras privilegiales pariter et confirmationales, omniaque et singula in eisdeim contenta ratas, gratas et acceptas habentes, praesentibus litteris nostris verbotenus inseri et inscribi facientes gratiose roborare dignemur et confirmare. Quarum electae videlicet Regiae Majestatis Litterarum tenor talis est:

(Itt következik János Zsigmond alapítólevele szószerint.)

Alterarum vero series haec est:

Nos Stephanus Bathori de Somlyó Vajvoda Transylvanus et Siculorum comes, memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis: Quod discretus vir Georgius Válaszuti senior scholae hujus civitatis Kolosvar, in suo ac reliquorum studiosorum ejusdem civitatis Kolosvar nominibus et in personis, exhibuit et praesentavit nobis litteras Serenissimi Principis quondam Joannis 2-di electi regis Hungariae etc. Domini nostri clementissimi piaae memoriae super collationem totalis et integrae quartae decimalis Kolosvarien. tam vini, quam frumenti et aliarum quarumlibet rerum decimandarum, quae alias Archidiacono Colosien. cedebat, et in arenda solita flor. ducentis quinquaginta in monetis usualibus singulis annis aestimari consueverat ad praescriptam scholam Kolosvarien. et in usum ac sustentationem pauperum et orphanorum, juxta benignam sacrae olim Majestatis Reginalis, ac dicti filii sui Litteris superinde emanatis confectas et emanatas; supplicans nobis debita cum instantia, ut nos easdem litteras de verbo ad verbum transcribi et transumi, praesentibusque litteris nostris inseri et inscribi facien., quoad omnes eos articulos, contenta et clausulas gratiose confirmare dignaremur;

(Itt következik János Zsigmond alapítólevele szószert.)

Nos itaque supplicatione praemissa, nobis modo quo supra porrecta favorabiliter admissa, praescriptas litteras, quoad omnes earum articulos, clausulas et contenta, prout eadem rite et legitime existunt emanatae, sine diminutione et augmento transcribi et transumi, praesentibusque litteris nostris inscribi facien. pro parte dictorum studiosorum Kolosvarien. ac subsequendorum quorumlibet gratiose confirmare duximus, prout confirmamus praesentium per vigorem harum nostrarum vigore et testimonio litterarum.

Datum in dicta civitate Kolosvar, decimo septimo die mensis Decembris Anno Domini Millesimo quingentesimo septuagiesimo primo. Stephanus Bathori de Somlyo mpr. Franciscus Forgátz cancellar mpr.

Tertiarum denique talis est tenor:

Nos Christophorus Báthori de Somlyo Vajvoda Transylvaniae et Siculorum comes etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis: Quod pro parte in personis universorum studiosorum scholae hujus civitatis Kolosvar, exhibitae sunt nobis et praesentatae Litterae quaedam Serenissimi Principis Domini Stephani Dei Gratia regis Poloniae Magni Ducis Litvaniae etc. fratris nostri observandissimi Confirmationales in dupplici papyro patenter confectae, sigilloque ejusdem, in inferiori earum margine impressivae communitae. Quibus mediantibus idem Dominus Stephanus rex Poloniae quasdam litteras, Serenissimi quondam Principis Joannis secundi, electi regis Hungariae et piaae memoriae super collatione totalis et integrae quartae decimalis Kolosvarien. tam vini, quam frumenti et aliarum quarumlibet rerum decimandarum, quae alias archidiacono Kolosiensi cedebat, et in arenda solita flor. ducentis quinquaginta in monetis usualibus singulis annis aestimari consueverat, in se continen. confirmasse dignoscebatur. Tenoris infrascripti supplicatum est nobis debita cum instantia, ut nos easdem litteras, ac omnia et singula in eisdem contenta, ratas, gratas et accepta habentes, praesentibus litteris nostris de verbo ad verbum inseri et inscribi facien. perpetuo valitura, confirmaremus; quarum quidem litterarum tenor talis est:

(Itt következik először Báthori István, azután János Zsigmond alapító levele szószert.)

Nos itaque supplicatione praemissa nobis modo quo supra porrecta favorabiliter admissa, praescriptas litteras quoad omnes earum articulos, clausulas et contenta, prout eadem rite et legitime existunt, emanatae, sine dimi-

nutione et augmento aliquali, transcribi et transumi, praesentibusque litteris nostris inseri facientes pro parte dictorum studiosorum Kolosvar. ac subsequen. quarumlibet gratiose confirman. duximus, prout confirmamus praesentium per vigorem harum nostrarum vigore et testimonio Litterarum. Datum in dicta civitate Kolosvar die decima septima Decembris, Anno Domini Millesimo quingentesimo septuagesimo primo. Nos igitur praemissa supplicatione nobis pro parte dictorum studiosorum praetactae scholae Kolosvar porrecta faventer exaudita et admissa praescriptas litteras dicti Domini Stephani regis Poloniae non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio et suspicione carentes, praesentibus litteris nostris de verbo ad verbum sine diminutione et augmento aliquali insertas et inscriptas quoad omnes earum continen. clausulas et articulos, eatenus quatenus rite et legitime sunt emanatae, viribusque earum veritas suffragatur, acceptamus, approbamus, ratificamus et pro parte praefatorum studiosorum scholae Kolosvar. gratiose confirmamus. Harum nostrarum secreto sigillo nostro communitarum, vigore et testimonio Litterarum. Datum in civitate Kolosvar vigesima nona die mensis Maji Anno Domini Millesimo Quingentesimo septuagesimo sexto. Christophorus Bathori de Somlyo mpr., Demetrius Csanádi secr. mpr.

Nos itaque tum praemissa intercessione dicti Francisci Mikó, ac humili supplicatione praefati Pauli Csanádi nobis modo quo supra porrecta clementer exaudita et admissa, tum vero Divorum quondam principum praedecessorum videlicet nostrorum exempla imitati, ex innata nostra in studiosos bonarum artium et pauperes benignitate praescriptas litteras, non abrasas, non cancellatas. nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio et suspicione carentes, praesentibus litteris nostris confirmationibus, de verbo ad verbum sine diminutione et augmento aliquali, insertas et inscriptas, quod earum continen. articulos, clausulas et puncta eatenus quatenus, eodem rite et legitime existunt emanatae, viribusque earum veritas suffragatur, ratas, gratas et acceptas habentes, praemissa omnia et singula in iisdem contenta ratificavimus, roboravimus et confirmavimus, prout ratificamus, confirmamus et pro parte praefatorum pauperum ac studiosorum scholae praedictae Kolosvarien. modernorum ac subsequendorum quorumlibet, per omnes clausulas inviolabiliter observan. et tenen. perpetuo valitur. gratiose confirmamus. Harum nostrarum pendentis et autentici sigilli nostri munimine roboratarum vigore et testimonio litterarum median. Datum in civitate nostra Kolosvarien. die prima mensis Sept. Anno Domini Millesimo Sexcentesimo vigesimo sexto. Gabriel mpr., Stephanus Chovachochi mpr. cancellar, Gregorius Ormáncözi secr. mpr.

Második jóltevőként mindjárt a *kolozsvári anyaeklézsia* következik a sorban, amely az iskola dologi és személyi szükségleteiről gondoskodott, a tanárjelölteket külföldön képezte, hivei pedig bizonyos szolgálatok ellenében a tanulók élelmezéséről s egyéb szükségleteik fedezéséről gondoskodtak. Ez a viszony tartott egészen 1716–18-ig, mikor az eklézsia és iskola minden vagyonát elvették, minek következtében a viszonyoknak szükségképen meg kellett változnia s az iskolafenntartó az eklézsia helyett a „státus”, majd később a „vallásközönség” lett.

Hesdāti Erzsébet 1602 nov. 16. végrendeletében 25 frtot hagyott a diákoknak, 20 frtot Torockai Máté püspöknek, 37 frtot, a Szent-Erzsébet ispotály prédikátorának és más ottani szükölködő szegényeknek (Jakab E Kolozsvár tört. II. 410–411.).

Hidvégi Mikó Ferenc fejedelmi tanácsos 1633 okt. 1-én jelentékeny összeget hagyományozott aranyban, ezüstben a diákok taníttatására. Ez a „nyomorúság iskolájában növekedett” kitűnő diplomata saját tapasztalata alapján tudta, mit tesz a szegénység kenyereén küzködni, vergődni. Az előbb Bethlen, majd Rákóczi megbízásából kényes diplomáciai megbízatásokat végző politikus, a fejedelem tanácsosa és étekfogó mestere, akkor teszi alapítványát s akarja biztosítani a „névvel unitárius, de valósággal semmi religiójú ember” felekezete iskolájának tanulóit, mikor a fejedelem országos adóból akar saját felekezete számára iskolát építtetni Kolozsvárt. „Mintha előre látta volna — mondja Jakab Elek — a bekövetkezendő változásokat, hogy hitük s intézetük egykor egészen a magánbuzgalom áldozataira fognak szorulni”. A hagyományozott összeget nem lehet egészen biztosan tudni, mert a templom elvétele alkalmával a bizottságnak e végrendeletet is a többi okmányokkal együtt beadták s nem kapták vissza, de 4900 frt tényleg befolyt. Ez alkalommal kelt emlékiratban a vezetőség azt mondja, hogy „ily adomány addig a kolozsvári eklézsia és iskola javára soha senki által nem tétetett”. Ezért mondja Jakab Elek „egészen új tüneménynek” az alapítványt.¹

Dálnoki Lőrinc tanár 1658 nov. 29-én kolozsvári házáat, majorját, földjeit, szőlőit stb. az unitárius közönségnek hagyományozta. Az atyafiaival történt megegyezés után az ezeknek átengedettekén kívül maradt az egyháznak 10461 frt 20 kr.

Mikes Mihályné, Pacolai Borbára 1664-ben diákok tanítására Munkácson laktában adott 100 aranyat, 1668-ban 200-at az eklézsianak, 1672-ben diákok tanítására 495 aranyat, 1678-ban az eklézsianak közszükségekre 10000 mfrtot; 1682-ben 2000 drb aranyat adott Koncz Boldizsár püspök kezéhez, hogy abból szüksége szerint szabadon költhessen s ami holta után marad, hagyja az unitárius eklézsiaokban levőknek szükségekre”. (U. o. 419.)

Gyerőfi Györgyné, Kemény Kata 1680-tól csaknem haláláig minden évben 2—300 véka búzát, télen szalonnát, túrót, tavasszal bárányt. 1710 febr. 28-án 4000 frtot.

Kmita Andrásné 1697-ben 6748 frton szerzett nyomdát adományozott, 1716-ban a többi javakkal együtt elvették.

Sárdi Mihály és neje Nagy-Bányai Krisztina (U. o. 457.) 200 frt hagy „az végre, ha az scholában tanuló szegény ifjacskák, kik az mendicanságból kikelvén, az diákok közé mingyárt be nem állhatnak s nem élődhetnek, vagy külső mesterségbe céhben akarnának állani, azokból segéltsenek”.

¹ Kolozsvár története. II. 636—637. I. és Várfalvi János: Hidvégi Mikó Ferenc életrajza. Ker. Magvető, 1875.

Toldalagi András iklódi jószága búzaterményének dézmáját adományozta 1685-ben, miből 1686-ban 168 frt jött; ezenkívül a tordai diákok septimanalisa pótlásául hetenként 2–3 frtot adott.

Tasiczki Ákos lengyel nemes 1711 aug. 13-án testvére János által küldött Dészfalvi Simon Mihály erdélyi udvari tanácsoshoz Soldin városból 2728 birodalmi tallért a bethleni és kolozsvári lengyel unitárius eklézsia felsegítésére s ígérte, hogy félév múlva még fog küldeni. Mikor a pénz szept. 7-én Bécsbe érkezett, értesült erről „a tisztességes letartóztatott állapotban” ott élő II. Apafi, ki örökös pénztelenséggel küzködött. Hozzátartozói megkeresték Simon M. tanácsost és a kolozsvári unitárius egyház vezetőségét s kamatra kölcsönkérték. 1711 szept. 15-én kölcsönszerződést kötöttek 4000 Rfrtról, melyben ígérték, hogy egy év múlva 10% kamat mellett visszafizetik, mit ha nem tennének, erdélyi bárminemű bonumaihoz, jószágaihoz brevi manu hozzányúlhatnak s elfoglalhatják. A visszafizetés azonban nem történt meg, hanem a kölcsön a 80-as évekig az Apafi-birtokokon volt betáblázva, azután a birtokokkal együtt a fiskusra szállott s egy bécsi császári pénztárnál helyeztetett el, honnan az egyház 4% kamatot nagy küzködések és irogatások után meg-megszakadva kapta, míg részben befizettetett. 1728-ban Károly az összeg felét kifizette. Kamatait a kolozsvári unitárius lengyel eklézsia kapta s a bethleni, míg a Bethleneknek ref. hitre térése következtében megszűnt. A magyar eklézsiának csak 1000 rfrt maradt, melynek felét 1730 márc. 26-án azért a nyomdáért kellett fizetniök, melyet 1716-ban elvettek.

Ugyanakkor a *hollandiai testvérek* is adtak 5444 frtot az erdélyi lengyel unitárius eklézsiák fenntartására.

Beck Borbára Réner Szőcs Istvánné 1724 jun. 24.-én Kismester-utcai sütőházát testálta a diákoknak.

Az egész 18. század tele van a végnélküli áldozathozatalok és ajándékozások felemelő példáival, melyeknek egy töredékes részletét adtuk *Kollektázás és a Magyar-utcai iskola építése* c. fejezetben, melyeket itt azért mellőznünk lehet.

1771—75. években kollekták és peregrinálás által Lázár István és Nagy György akadémiai költségeire gyűlt 2855 frt. 51 dr.; 1780-ban Márkos György és Pákei külföldi útjára 2453 mfrt 52¹/₂ dr; 1793-ban Nagy Zsigmondéra 609 mfrt 48 dr.

P. Horváth-család. Voltak esztendő a 18. században, „melyekben mind a tanárokat, mind a tanulókat csaknem egészen ők tartották s az ő bőkezűségük nélkül menthetetlenül elpusztulunk” (Benczédi, Ker. Mv. 1878. 142 l.). *Kozma és Ferenc* 1684-ben 1100 tallért adtak. Fiának, *II. Ferencnek özvegye* az

Apologia Fratrum Unitariorum eladott példányainak árát 1697-ben leégett kistemplom felépítésére adományozta. Kozma özvegye, *Folti Borbára* és fia *Boldizsár* 1710 febr. 8. Ugocsa vármegyében Verbőcz faluban kelt adománylevelükben minden majorság földjeik gabona- és bordézmáját a kolozsvári és tordai iskolák fenntartására adományozzák: „Hosszas bujdosásink alkalmatosságával Ugocsa várm.-ben Verbőcz nevű faluban levő szállásunkon”: „Minden helyen lévő kevés jószágocskáinkban esztendőnként termő, magunk majorságbeli szántóföldeinknek, búza- és szőlőhegyünknek borbéli igazságos dézmáját csak egyedül s épen a mű kegyelmes jó istenünknek, édes atyánknak dicsőségére és sz. tiszteltinek előmozdítására fordítván, rendeltük a kolozsvári és tordai unitárius eklézsia számára ebben helyheztetett s fennálló templomok és scholák szükségére; állván mindazáltal szabados dispozióikban az egész szt. gen. konzisztóriumnak, ebben jobb móddal való proportiojának elintézése, annál is inkább a meghatározandó szükségesebb helyekre való kiszolgáltatása”. (Jakab E. Kvár tört. II, 470.). Ebből 1724-től 1778-ig évenként 130—150 véka búzát, 80—120 veder bort kapott az iskola. Az Apologia-író unokája 1758 febr. 23-án középfalvi és ilosvai malmai szombati vámját a kollégium építésére adta; innen 1779-ig több mint 1000 véka búza és törökbúza jött be. 1778-ban 300 mfrtot ad a publikus preceptorok fizetésére. 1788-ban Lázár püspök vizsgálata alkalmával 300 frtot. Az iskola építésére 1759-ben *Horváth Rebeka* 100 frtot, *P. Horváth Ferenc* malmai szombati vámját, 1779-ben 100 frtot, 1780-ban 50 frtot, 1784-ben megvett első tanári lakást (u. n. püspök-ház) saját költségén javíttatta ki és szereltette fel (1784-től 1850-ig püspökeink, vagy tanáraink laktak itt s itt volt a konz. üllésterme és levéltára). 1788 márc. 21., 1793 dec. 21. és 1794 jul. 25. végrendeleteiben „csaknem utolsó állapotra jutott kollégiumunk” részére 300 mfrtot hagy s „isten nevére kényszeríti” utódait, hogy ők is a kollégium állapotját segítsék, erősítsék. Gyermekei Molnóst akadémiára küldték, az ötödik tanári székre közel 3000 frtot adtak. *Károly* legelső természettani eszközeink nagy részét saját költségén szerezte be. 1808-ban a széplaki eklézsiát akadémiai papsággá alakították, melynek jövedelméből voltak külföldön *Barabás Áron*, *Székely Miklós*, *Sylveszter György* és *Kanyaró Mihály*. *Zsuki* jószágának „igaz harmincadát” minden évben a kollégiumnak adni rendeli az intézet bészédő biztosa jelenlétében. Utódai a konzisztóriummal való megegyezés alapján 1848-ig évenként 100 véka búzát küldtek, melyet a tanárok egymásközt felosztottak. 1848 után pénzzel örökre megváltották. Így 5—6000 véka búza jött be s az 1811 évi devalváció követ-

kezményeként volt olyan év, midőn a tanárok a Horváth Ferenc búzáján kívül fizetésüknek $\frac{1}{3}$ -át sem kapták meg. Fia br. P. Horváth Kálmán a kollégium felügyelőség gondnoka, később főgondnok folytatja e nagylelkű adományok sorozatát, 1878-tól kezdve mint isk. felügyelőség gondnok, később, mint főgondnok évről-évre jutalmat tűz ki az osztály- és érettségi vizsgálatoknál a legjobb eredményt elérő tanulóknak valláskülönbség nélkül való jutalmazására.

Vargyasi Daniel-családból (Boros: Vargyasi Daniel Péter főgondnok és családja. K. Mv. 1897.) D. István (1639—1688) özvegye *Gyerőmonostori Kemény Zsófia* a piaci iskola építésére 150 tallért adott. 1690—98-ig, míg Kolozsvárt lakott, sokszor segélyezte az ifjúságot. *Daniel Klára* homoródszentmártoni Biró János neje a tanulókat bőkezűleg segélyezte, a kolozsvári eklézsiának templomhelyet adott, a kollégium helyének megszerzésére 60 frtot, az építendő templomra 50 frtot. D. Péter főgondnok 1723-tól 1741-ig évi 200 véka búzát adott a kolozsvári és 60-at a tordai iskolának. A Huszár-házba költözés után „az iskolát” a sajátjából befedette. Lovat adott a diákoknak, hogy azzal adományokat gyűjteni mehessenek. 1757 októberében (U. o. 592.) V. *Daniel Ferenc* Haraczkereken végrendeletet csinál, melyet Szent-Gerliczei idősb Jakab Miklós és Szent-Gerlicei Gál András nemes Marosszéknek hűtös assessorai is hitelesítenek, következő rendeltetéssel: „Frátai, szopori, botházi, szentkirályi, egerbegyi és lónai jószágaimból az eddig nékem obveniált mindenféle gabonából való dézmát az szegény kolozsvári unitarium collegium számára kiadom, u. m. nevezetesen ezekből: valamiket az jobbágyaim, selléremeim és mások is az én földeimben, akárkik legyenek azok, szántanak, vetnek, mindazokból az obveniálendő dézmát mindenféle gabonából, u. m. őszi- és tavasz-búzából, rozsból, árpából, törökbúzából és zabból, az egy lenen és kenderen kívül, kiadom, soha ezen rendelkezésemet, míg élek, meg nem változtatom, holtom után is sub anathemate az posteritasim, vagyis legatariusim tartsák magokat ehez, kiadni, adadni tartozzanak; et quidem hirt tevén annak idejében az collegiumnak, in praesentia alterius legati légyen az dézmálás, hogy csalárdság az dézmálásban ne tapasztaltassék; kötelesek legyenek azok, akiktől az dézma megyen, hogy az hova az tiszt. collegium vagy praelatusai fogják parancsolni, egyben gyűjtsék, takarítsák.”

Id. Daniel Gábor az édes atyja néhai Daniel Eleknek 1816 szept. 1. kelt 3000 váltó rfrtról szóló alapítványa (három kolozsvári nemes ifjú segélyezése) iránt az E. K. Tanácossal 1897 május 1-én egyességre jutott a következőkben: *Id. Daniel Gábor* elévültnek tekinti az alapítványt, minthogy sem a tőkét,

sém kamatjait nem követelték tőle, de édes atyja emléke iránti kegyeletből 500 frtot befizet, melynek évi kamatjából egy szegény unitárius tanuló segélyeztetik, tanuljon bármely felekezeti, vagy állami intézetben, vagy egyetemen.

1746 márc. 8-án vették *Káli Kun István* és *Vargyasi Daniel Ferenc*től adott dézmabúza árából 445 mfrttal és egy 45 vékás szántóval a Tivoli (Bólyai) u. keleti szegletén levő telket. Ennek végén, a Bánffy-palota kapujával szemben, volt az egyik *sütőház*. A Magyar-utca felőli ház tanári lakás volt. A sütőházat 1746 ápr. 20-tól 1787 ápr. 1-ig házilag kezelték, 1787-től 1806-ig bérbe volt adva, 1806-tól 1817-ig ismét házilag kezelték. Ekkor bérlakássá alakították át s 1870-ben 2000 frtért eladták úgy, hogy az összeg tanári lakás építésére fordíttassék. A házi kezelés alatt a püspök és tanárok bizonyos meghatározott számú kenyeret kaptak hetenként, ami nagy segítség volt a csekély fizetés mellett.

Almási Kata Márczi Sámuelné 1748 jul. 29-én (Jakab E. K. tört. II. 577.) 59 frt 22 pénz évi kamatját a deákok számára adja.

Homoródszentmártoni Biró Györgyné Stencel Klára 1755 március 26-án a Görbeszappan-utca nyugati oldalán a Szép-utca szegletétől a második telket az eklézsiának adományozta, az pedig a kollégiumnak. Itt volt a másik *sütőház*. 1830 október 17-én eladták 1000 rfrton.

Csegezi Belavári, másképp *Tatár József* 1761 június 8. (U. o. 607.) Nagylakon levő birtoka dézmáját az unitárius kollégiumnak adományozza, „megfontolván, hogy a nemes kolozsvári unitárius kollégiumban vettem világi életemnek jobb móddal való folytatására csekély fakultásomat, amelyben mint édes anyámnak kebelében feles esztendőig neveltetem és tápláltattam az engemet oktató és tisztességes tudományokban csaknem kézen fogva vezető tiszt. és bölcs tanítóim által; nem akarok az engemet táplált édes anyám és tanító atyáimhoz háládatlan lenni, látván azt, hogy akármi kevés részében is hozzám tett jótéteményeket Istennek nekem adott ajándékából megkölsönözhetem.”

Káli id. Nagy József 1763-ban 100 frt alapítványt tesz a kollégium szükségére (Főkonz. jegyzőkönyve 226. l.)

Sándor Mózes 1773-ban 500 frt alapítványt tett úgy, hogy az évi jövedelme a professzorok fizetésére fordíttassék. Ugyanekkor *Szolga Mihály* 2 aranyat (10'24 frt) az akadémiták költségére.

Suki László alapítványa. Suki 1791 febr. 14-én két, ápr. 16-án három intézkedést tett. Alapítványa célját február 14-iki adománylevelében így határozza meg: Látván, hogy „Kolozs-

vár városában volt és mostan is levő unitárius kollégiumnak, melynek jó állapotban való léte az egész közönség megmaradására elmulthatatlanul szükséges, mindenféle javaiból úgyannyira kifordult, hogy ennek még csak előjáróit is, rektorait, professzorait és felsőbb s alsóbb tanítóit közönségünk csaknem szüntelen való koldulással, kollektázással kénytelenített igen csekélyül tartani és táplálni: eleitől fogva való céлом és szándékom az volt, hogyha az Úr Isten gyenge ügyekezeteimet megáldja, tehát nevezett közönségünk és abban nevezetesen az említett kolozsvári kollégium számára egy oly állandó fundust adjak és hagyjak, mely után való jövedelemből azon kollégium nemcsak jó karban és állapotban helyezettethessék, hanem azután is annak dolga jobb móddal folytathassék s előjáróinak, rektorának, professzorainak és felsőbb, alsóbb tanítóinak illendő jutalmuk úgy kipótoltassék, hogy magok kötelességöknek szorgalmasan s hasznosan megfelelhessenek.“

Suki² célja az volt, amint ez intézkedéséből látjuk, hogy az egyház és a kolozsvári kollégium számára olyan *állandó alapot* teremtsen, melyből annak minden szüksége fedezhető legyen. 1791 febr. 14. ajándéklevelében minden tőkepénzét, ami 26405 mfrt 20 pénz volt, az iskolának ajándékozta oly módon, hogy „a tőkepénzhez nyulni soha semmi szín alatt nem lesz szabad, hanem csak kamataihoz.“ Végrendeletének meglartását a püspök lelkiismereti kötelességévé tette. Második intézkedésében összes jószágaiban levő minden ingó javait a főiskolának hagyja, ezek pénzzé teendőik állandó tőke céljára; felsőzsuki jószágának 16505 frt 73 pénzt tevő visszaváltási összegét szintén, meregyói és köblösi jószágait is. A tőkékből 10.000 frt választassék külön s felének kamata osztassék ki szegény, vagy öregség s más ok miatt eklézsia nélkül maradt papok, özvegy papnék segélyezésére; másik fele jó igyekezetű, szegény tógás diákok segélyezésére egyenként 15 forintjával. Április 26-i végrendeletében évi 500 frtot rendelt a tanárok fizetésének javítására. A Suki alapítványa biztosításánál két nehézség volt. Egyik az, hogyha a leányági rokonok a kapott résszel nem elégednének meg. A másik az, hogyha magszakadás címén a fiskus megtámadná s az egyház elveszítené is a birtokot, a törvényes címek alatt hagyott pénzösszeg maradjon meg. Az elsőt békés kiegyezéssel enyészttette el az egyház úgy, hogy a hagyományozó minden ezüstjét és fegyverét (1193 frt 41 pénz), a marhák árát (723 frt), ökröket, szekereket (1215 frt 20 p.) önként átengedte a leányági örökösöknek 1792 okt. 16-iki egyesség szerint. A másodikon Horváth Ferenczel

² Nagy Lajos: Suki László élete és alapítványa. Ker. Magvető, 1867.

közös védelemben egyeztek meg: a per alatt a birtokot bírja ő, a javítások és építések összege 12591 frt 42 p. számíttassék az egyháznak hagyott összeghez s az így előálló összeg 6 % kamatját fizesse Horváth az egyháznak addig, míg a jószágokat bírja, vagy az összeget lefizeti. Ha a jószágok a fiskusnak ítéltetnek, az általa fizetendő tőke és kamat ahoz arányosíttatik, a termények piaci árát köteles lesz megfizetni az egyháznak. (Jakab E.: Kolozsvár tört. III. 839.)

Az 1792. évi dombói zsinat számbaveszi e vagyont: a kollégium régi alapja 3367 frt 47 pénz, Lázár 1789. évi gyűjtése a püspöki vizsgálat alkalmával 7965 mfrt 59. A pénzkezelés nem kellően rendezett. A két sütőház után a jövedelem kevés. A patrónusoktól ígért tized- és malomrész jövedelmek nagyrészt megszűntek. A kollektázás eredménye nem volt egyenlő és állandó jövedelem. Egyszer több, máskor kevesebb, de sohasem elég. Amit az esperesek a főtanácsokra és zsinatokra vittek, ritkán érte el a 200 mfrtot. Az eklézsia, amely a multban oly sokszor és nagy mértékben érezte szeretetét, most nem segíthetett, mert maga is nagy szükségben volt a templomépítés folytán szerzett adósságai miatt. A csekély jövedelemből csak nagyon sovány fizetéseket adhattak. A tanároknak, ha volt min, gazdálkodniok, a tanulóknak dolgozniok kellett, hogy mindennapi sovány kenyérüket megszerezhessék. Szegény papok, özvegyek és árvák segítségéről szó sem lehetett. A felvilágosodás hullámai most érkeznek el a mi partjainkhoz. A szabadelvű unitarizmus jövője oly hosszú sötétség után derülni látszott. Annál nagyobb lehetett az anyagi szükség leláncoló érzése azok lelkében, akik ismerték a külföldi mozgalmakat s idehaza iskoláinkat, templomainkat a szegénység és nélkülözés rongyaiban látták. A gondviselés nem akarta, hogy vigasztalanul teljék el a 18. század, melynek eleje minket minden földi javainkból és vagyonunkból kiforgatott, melynek rekatholizáló szelleme bennünket az élők sorából ki akart irtani. „Amily kétségbeejtő és sötét volt az 1716—18, oly vidám és reményregerjesztő az 1791—92. év. Két év temette el másfél század keresményét és sikereit, kettő adta vissza azok egy részét, de vele s általa a szivekbe az élet hitét, a küzdés bátorságát”,³ mondja Jakab Elek. A Suki-vagyon összege: 79061 mfrt 88 pénz volt. Milyen összeg lehetett ez akkor, mikor egy tehén ára 20 mfrt volt! Lehetségessé tette a fizetések javítását. A szegény papok, özvegy papnék és árvák ebből kaptak első ízben segílyt. Az iskola nagyrészben ebből épült fel.

Maróthi István 1789 jul. 15-én 2000 frtot hagyott, ez az

³ Kolozsvár története III. 530—532.

u. n. Marothianum legatum. 1792 okt. 20-án héjjasfalvi vagyónából a kollégium szükségeire testált 10000 mfrtot s 5100 frtot akkor be is adott. A kötelezvény a testamentummal együtt az 1793 évi homoródalmási zsinaton terjesztetett elé. A Summa kinyomtatásához 1787 jul. 29-én 763 frttal járult.

A 19. század elején az adakozók sorát azok nyitották meg, akik az *ötödik tanári széket* megalapították. Ezek Horváth Miklós főgondnok 1805 jul. 3-tól 1806 jun. 15-i összeállítására szerint a következők: Simén János főstrázsamester 500, Maurer Sándor 500, Sándor Lajos 500, Belényesi Zsigmond 200, Nagy Mihály procurator 200, Orbók László 300, Sikó István 240, Horváth János 500, Daniel Elek 500, P. Horváth Miklós 1000, P. Horváth Károly 1000, Biró József 500, Szent-Iványi Sámuel 500, Nagy Lázár 500, Járimi Miklós 400, Szent-Iványi György 200, Pataki Sándor 100, Pataki Sámuel 100, Járimi János 200, Belényesi József 100, Sándor Gergely 100, Almási Mihály János 100, P. Horváth Juliánna 200, S. Szent-Iványi Dániel 360, összesen 8800 frt. Bencédinél (Az unitárius kollégium vázlatos tört. 55. l) a főösszeg 8700 frt, de kimutatásában nincs benne Belényesi József 100 frttal. Én a kimutatást P. Horváth Miklós 1806 jun. 15-i összeállítására szerint közlöm, melyet Nagy Zsigmond és Körmöczi tettek be a státus levelesládájába, melyből viszont hiányzik S. Szent-Iványi Dániel neve és 360 frt adománya.

Az 1811 febr. 15. devalváció alkalmával Körmöczit és Szász Mózeset küldötték ki a patrónusokhoz, eklézsiákhoz és egyesekhez gyűjteni egész Erdélybe, hogy a tanári fizetéseket és a diákok segélyét adni tudják. Ápr. 28-án indultak a vármegyékbe és székekbe. A gyűjtés eredménye: a főkonz. tagjai 8010, más adakozók 1300, Marosszék 5516, Keresztúrszék 4140, Udvarhelyszék 4102, Háromszék 1749, Felső-fejér 788, Küküllő 3295, Torda m. 7556, a keresztúri gimnázium javára 800, subsiduumul 4854, stabilis fundusul 22295·51, restanciában maradt 4700·45, összesen 73461·96 frt. Benczédi szerint (Id. m. 55. l.) 76230·39 frt. Terményekben begyűlt: búza 1613¹/₂ véka, török-búza 607, zab 251, haricska 42¹/₂ véka, bor és must 649 veder (Fasc. IX. 363. 380.). Ez a gyűjtés 1811 márc. 5. határozat alapján történt, amely kimondta, hogy minden eklézsia bizonyos összeget, minden pap, lévita, kántor és mester jövedelmekhez képest bizonyos mennyiségű búzát adjon, amelyet eladatván, a pénz az esperesek útján a tanári fizetések javítására adassék be. A stabilis fundus nevelésére pedig követeket küldenek az eklézsiákhoz gyűjtés végett, akik minden adományt kimutatásba vesznek s a helybeli pappal is aláíratják. Körmöczi az 1816. évi téli főtanácsra adja be számadását, melyből kitűnik, hogy az ígéretek egy része még befizetetlen.

A Főtanács hálás köszönetét fejezi ki a gyűjtőknek fáradságos munkájukért s egy „gratis angáriát“ utalványoz ki nekik jutalmul.

Sárdi id. *Simén Elek* 1815 jan. 7-én 2000 frtot adott a könyvtár növelésére, gróf *Székely Ádám* 1000 frtot, gróf *Bethlen Ferencné* 3000 frtot. 1817—18-ban a szűk termés következtében beállott nagy drágaság miatt gabonát gyűjtöttek. *Füzi, Mohay, Székely Miklós* 1829-ben 23.821 frtot gyűjtöttek.

*Augusztinovics Pál*⁴ 1837 okt. 1. végrendelete egyetemes örökösnek a „nemes unitárius státust“ nevezi meg. Hagyománya kezelőinek *Bölöni Farkas Sándort, Körmöczi Józsefet és Fekete Sámuel*t kéri fel. Végrendeletéből idézek két tételt, melyek megvilágítják célját. „Az ezen nagyfejedelembeli nemes unitárius status szegény sorsát tekintvén s azok ifjainak mind a tudományokban, mind a moralitásban léendő jobb móddali neveltetésök lévén eleitől fogva főcélom.“ Később ismét: „Nevezett barátaimnak, amint szóval többször kijelentettem, lelkökre kötöm, hogy nékem szívemen leginkább feküvék a kolozsvári nemes unitária oskolában a tudomány és erkölcsi nevelés jobb lábraállítása, tehát vagyonom mi célokra fordítása elhatározásában ezt tartsák lelkiismeretesen szemek előtt.“ A hagyományozott vagyon a *ladamosi jószág*. Egész könyvtárát (660 drb könyv és 27 érem) a könyvtárnak, kapitálisait szintén a kollégiumnak hagyta. A hagyomány értéke akkor 60000 pfrt volt. Az 1862. szept. főtanácson a vagyon jövedelme addig 36855 pfrt 20 kr. Mikor a jövedelem 10000 frtra megy, csak akkor adják be a közpénztárba, de ez összegnek is $\frac{1}{6}$ -a tőkésítendő s $\frac{5}{6}$ -a közszükségek fedezésére fordítandó, jelesen tanárok, köztanítók fizetésére s akadémitákra. A vagyon 1869-ben 120.872 frt volt.

Bölöni Farkas Sándor 1841 aug. 22. végrendeletében könyveit, földképeit, kéziratgyűjteményét könyvesszekrényeivel együtt, a „provisionalis“ társaság pénztárában levő tőkéit is a könyvtárnak hagyományozta „új s nevezetesen magyar könyvek szerzésére“, bútorait és egyéb „portékáit“ is.

Id. *Rédiger Károly* 1843 febr. 11. ajándékozó levelében 10000 ezüst Rfrtot adott a jogi tanszék felállítására.

Lókodi Sándor Mózes kőrösbányai ügyvéd 1846 jan. 3-án összes vagyonát, mely mintegy 15000 frtot képviselt, a kollégiumra hagyta.

Homoród-Szent-Mártoni Gedő József 1849 jan. 20-án egész könyvtárát, ezután szerzendő minden könyveit és könyvtári gyűjteményeit a kollégiumnak hagyta azzal a kikötéssel, hogy a másokétól elkülönítve saját neve alatt kezeltessék.

⁴ Buzogány Áron: *Augusztinovics Pál életrajza, tekintettel a lengyel unitáriusok történetére.* K. Magvető, 1869.

1856—57-ben 132000 frtot ezüstben adtak össze híveink. hogy az Entwurf-követelte tanári székeket szervezni lehessen, *Koncz János-alapítvány*. Koncz még 1829-ben 5000 frtot adott kolozsvári szegény diákok segélyezésére oly módon, hogy az összeg kamatra kiadassék s a kamatok 32 évig tőkésítettén, azután a kamat évenként 30—30 frtjával fordíttassék szegénysorsú, jóigyekezetű s viseletű diákok segélyezésére. Erről Székely Miklós, Gyergyai Ferenc és Váradi János az 1832. évi nyárádszentlászlói zsinaton jelentést tettek. 1838 dec.-ében ismét küldött 1000 ezüst frtról szóló kötelezvényt az előbbi összeghez csatolás végett. 1861-ben felhatalmazta a főtanácsot, hogy belátása szerint akkor nyissa meg az alapítványt, mikor jónak látja, csak hogy a szegény tanulókon mentől előbb és mentől jobb móddal segítve legyen. A kolozsvári alap 1862 szept.-ében 16190 frt volt ezüstben. Ennek ügyét az 1863. Főt. rendezte. A végrendeletet 1847 jan. 10. írta. Azóta több levelet írt az egyh. főhatóságnak, legutoljára 1861 jan. 20-án. A kolozsvári iskola alapítványát egy háromtagu bizottság kezeli: egyik a pénztárnok, a másik kettő ellenőr, egyikük legyen tanár. Az alapítvány a kolozsvári, tordai, keresztúri és torockói iskolák részére tétetett. Eredeti végrendeletében azt akarta, hogy a tőkék kamathalmozással addig kezeltesse, míg a kolozsvári iskolának 2739 frt évi kamatot adnak s így számítása szerint 1880-ig, de 1861 jun. 20. utolsó levelében a Főtanácsot megkérte, hogy a megnyitásról a körülményekhez képest belátása szerint határozhasson. A Főt. meghatározta a megnyitást, minthogy a kolozsvári iskola alapítványa már úgy megnövekedett, hogy jelentékeny segélyt lehet nyújtani a szegény tanulóknak s erre itt nagy szükség van, mert a tanulás költségei nagyon tetemesek. Kimondotta tehát az alapítvány megnyitását 1862 szept. 1-én. A kolozsvári iskola alapítványi tőkéje 16190 frt ezüstben, azaz 16999 frt 50 kr. o. é. Megnyittatik 10000 frttal, 6% kamatja 600 frt. Részesülhetnek belőle I. g. o.-tól fel a theol. tanfolyam befejezéséig. A felosztályúak és theologusok részére 10, az alosztályúak (I—V. g. o.) részére 4 ösztöndíj lesz, amazok részére évi 50, ezeknek 25 frt. A segélypénz a hó elején adandó ki. A fennmaradó 6399 frt 50 kr gyarapíttassék, míg 10000 frtra nő; ennek fele legyen állandó tőke tanulók segélyezésére, másik 5000 frt a kolozsvári özv. professzornék, papnák s árváik segélyezésére alaptőkének fenntartandó.

Az alapítvány elnyerésének feltétele: szegénység, igyekezet és jó magaviselet; de hogy eminens legyen valaki, nem szükséges; figyelemmel kell lenni hasonló körülmények között az alapító fiu- és leányrokonaira. Ha felosztályu fizetéses hivatalt kap, akkor félsegélyt élvez. Súlyos erkölcsi hibák és kitűnő

hanyagság az alapítvány elvesztését vonja maga után. Ez alapítványt legnagyobb részben a bányabükki birtokba fektették.

Kriza János és osztálytársai 1860 máj. 1-én „1860 máj. 1. napi alapítvány” c. 84 frtot adtak arra, hogy kamatjából több szegény, becsületes falusi iskolatanítóságra s orgonistaságra készülő deák segélyeztessék.

Kern József 1862-ben 350 frtot ösztöndíj alapul, *Szilvási László* 1862 máj. 16 án 200 frtot egy jó tanuló segélyezésére.

Köpeczi Nagy Mózes 1864 máj. 1-én 2000 frtot tanárnék és papnák segélyezésére, részben az éneklés és orgonázásnak rendszeres tanítására.

Kövendi Szász Gergelyné Ince Klára 1864 máj. 29-én az olvasó és önképző egyesületben kötött vagy kötetlen beszédben írott legkitűnőbb munka, esetleg a jóltevők emlék-ünnepén mondott legjobb beszéd jutalmazására; 300 frtot Aranyos-Torda körüli unitárius papok és mesterek, vagy ezek özvegyei és árvái részére.

Kövendi Fejér Márton és neje 1863 dec. 24-én Ödön fiok emlékére 1000 frtot, 1864 jul. 3-án 150 frtot szépírás jutalmazására, 1868 dec. 27-én kórházra 1000 frtot adományoztak.

Bagoly Sándor 1866 okt. 29-én összes ingó és ingatlan vagyonát a kollégiumnak hagyta azzal az óhajtással, hogy jövedelme mindaddig tőkésítették, míg 4000 frtra emelkedik, ami 1888 elején már megtörtént.⁵

Kelemen Benjámín, Gyergyai Ferenc és Jakab Elek 1868 jun. 15-én Brassai emlékalapítvány címen 2110 frt 80 krt adtak az özvegy papnák és tanárnék alapjába. Az alap történetéből álljon itt annyi, hogy az adakozók 1859-ben Brassai megnyerése végett egy tanszék alapja részére adták össze. De miután Brassai az Erdélyi Múzeumnál elfoglalta állását, a kérdés tárgytalanná lett. Először egy pedagógiai tanszék költségének összegyűjtésére gondoltak, azonban végül a segélyző alapon állapodtak meg, mint amelynek növelése sürgős szükség.

Özv. Fejér Mártonné Gyergyai Róza 1868 dec. 27-én 2000 frt alapítványt tett betegségbe esett szegény tanulók költségei fedezésére.

Kelemen Benő 1869 jun. 25-én is adott 2000 frtot szegény tanulók napi kenyerének biztosítására és 2000 frtot Angliába küldendő ifjú költségei fedezésére. 1873 nov. 17-én két leánya s maga nevében 1500 frtot iskolai kórház állandó tőkéjéül, hogy kamatai fordítottassanak a kórház céljaira s egyben egy negyedik ágy felállítását is igéri.

Árkosy Lajosné szül. Gyergyai Borbára 1869 jun. 18-án

⁵ Mózes András: Bagoly Sándor élete és alapítványa. Ker. Magvető, 1888.

1000 frt alapítványt tett férje emlékére szegény tanulók segélyezésére.

Nagyajtai Kovács István 1869 szept. 5-én könyveit és irományait a könyvtárnak hagyta.

Paget Károly és neje 1869 aug. 28-án *Paget Olivér* emlékére 5550 frt alapítványt tettek. Az évi kamatból az angol nyelvet tanító tanár kap 50 frtot, egy tanuló, aki az angol tanulásában kitűnő eredményt ér el 100 frtot, egy másik 50-et, egy harmadik 25-öt.

Özv. Mártonffy Gergelyné Koncz Juliánna 1873 okt. 10-én 6000 frtot; évi kamatjából szegény tanulók segélyezendőik, fele részben, ha vannak, a Koncz-család egyenes fiú maradékai. 1900-ban papnövendékek egyetemi tandíja fedezésére fordították.

A *Mikó-család* tagjai 1874 jun. 1. beadják *Mikó Lőrinc* kézirati műveit: *Unitárius egyházi törvények gyűjteménye* és *Unitárius egyház jogtana. Rövid útmutatás az egyházi törvény-szék előtti perfolymról* (ford.) és *Disciplina ecclesiastica in usum ecclesiarum unitariarum conscripta c.* műveit az egyház tulajdonába azzal, hogy ha ezek valaha kiadatnak, a tiszta jövedelem a tanárok megalapítandó segély- és nyugdíj-alapja részére fordítandó.

*Richmond Anna*⁶ 1875 márc. 3-án 5000 dollárt küld egy tanári szék szervezésének költségeire. Gyermekai ezt az összeget 1883 febr. 8-án 10000 dollárra egészítették ki s kifejezték kívánságukat, hogy a tanszék „*Richmond Anna tanári szék*” nevet viselje; ha az évi jövedelem meghaladja egy tanár fizetését, a megmaradó rész egy második tanári szék alapítására fordítandó és soha „semmi körülmények között” más célra ne használtassék.

Özv. Gálfalvi Imréné Sala Karolina 1877 ápr. 1-én 500 frt alapítványt tett elhalt *Káli Nagy Sándor* I. g. o. tanuló emlékére egy I. g. o. tanulónak segélyül, vagy ösztöndíjül. És 3000 frtot adott egy tanári szék fenntartásának alapjára.

Szent-Iványi Gyula és neje 1878 aug. 24-én 200 frtot adtak elemi oszt. tanulóknak tanszerek, könyvek, íróeszközök beszerzésére.

Az 1863-ban végzett osztálytársak 1880 márc. 15-én 741 frt alapítványt tettek az osztálytársak vagy mások szegény gyermekei segélyezésére iskolai díjaik fedezése által. Az 1879-ben nyitott iskolafőnöki Anyakönyvben ők szerepelnek, mint első találkozók. Igen jó kedvvel és jó hangulatban ülték meg ez ünnepüket. Közösen lefényképeztették magukat. *Derzsi József*

⁶ Kovács János: *Richmond Anna élete és jelleme*. Ker, Magvető, 1883.

társuknál közös ebéd és vacsora volt, melyre a régi és a mostani tanárokat is meghívták. Salamon János cigányzenekara muzsikált. Nem hiányoztak a pohárköszöntők sem, melyek közül a feljegyzés különösen kiemeli Brassaiét, aki tanáruk volt s ez időben az egyetem rektora. Ugyanők 1890 aug. 30-án megint összegyűltek, régi alapítványukat 1000 frtra emelték s a keresztúri tanárok fizetésének pótlására rendelték.

Az 1860-ban végzetek 1880 jun. 30-án a tanári nyugdíj-alapnak 665 frtot adtak.

Az ifjúság 1882-ben 500 frttal megteremtette a Kriza-alapot.

Allen Henrik-a'ap részére 1881-ben 235 frt küldetett.

Dr. Demjén Farkas Marosvásárhelyt 1883 szept. 5. végrendeletében 2000 frtot hagyott a kollégiumnak.

Özv. Koronka Lászlóné Mátyus Katalin 1883-ban 1000 frtot két tanuló segélyezésére.

Bulyovszkyné Szilágyi Lilla 1875 nov. 21-én 100 frtot, 1884 ápr. 17-én 400 frtot adott; kamatja minden második évben jutalmul adandó annak, aki szavalásra alkalmas költeményt ír.

Ince Mihály 1885 jan. 8-án 1000 frtot adott tanári özvegyek részére segélyül; 1889-ben az olvasó egyesületnek 600 frtot, hogy a kamatok felével tudományos könyveket vegyenek.

Homoródalmási Szabó Mózes 1887 febr. 5-én 1000 frtot hagy ösztöndíjul, jul. 8-án Téglás Mihály Sepsiszentgyörgyön vagyonának egy részét sepsikőröspataki születésű, szegény tanulók segélyezésére hagyta.

Peielle István és neje Rauch Katalin 1887 jun. 21-én elhalt fiuk emlékére 3000 frt alapítványt tettek; ebből 1000 frt a tanári nyugdíj, özvegy- és árvaalaphoz csatolandó, 2000 frt kamatja évenként tanulóknak jutalmul adandó.

Kovács Katalin özv. Pap Sándorné 1887 szept. 15-én 100 frt. alapot tett papnövendékek pályamunkái jutalmazására.

Kovács Dénes és neje Bence Anna 1887 dec. 15-én Kovács Árpád emlékalap c. 1000 frtot adott; a kamat fele havonként egy szegény tanulónak adandó segélyül, másik fele az elhunyt testvéreinek karácsonyi ajándékul angyalfiában. Dec. 18-án pedig bágyoni birtokát hagyományozta a kollégiumnak egyik tanári szék költségeire.

Dr. Bartók István 1888 jul. 15-én „bécsi pénzét“ és könyvtárát a könyvtárnak, „instrumentumait“ a kollégium kórházának hagyta.

Dr. Horváth József 1890 jun. 29-étől az isk. kórház javára évenként 50 frtot adományozott.

Derzsi János 1890 aug. 30. Marosvásárhelyt kelt végrendeletében Marosvásárhelyt levő emeletes házát „Derzsi János

táp- és ösztöndíj c. a kollégiumnak hagyja, úgy hogy a bérjövödelemből évi 100—100 frttal 15 szegény tanuló segélyeztessék, akik enélkül nem volnának képesek tanulni; de „ép testű és egészséges fiatalok legyenek“, mert csak a jövőt biztosító egészséges nemzedéket akarja támogatni.

Tóth Ferencz Székelyudvarhelyt 1890 nov. 14-én pótvégrendeletében 500 frtot hagyott segélyezésre.

Az 1865-ben érettségizett tanulók 1890 jun. 29-én 330 frtot adtak a tanári nyugdíj-, özvegy- és árvai alapnak. Ugyanők 1900 okt. 27-én 550 K-t adtak az Ezredéves alapra.

Az 1879-ben érettségizettek 1891 okt. 4-én 425 frt alapítványt tettek a legjobb orációt tartó ifju jutalmazására.

Az 1881-ben érettségizett tanulók 1891 márc. 15-én 125 frtot adtak a tanári nyugdíjalapnak.

Az 1882-ben érettségizettek 1892 márc. 15-én 51 frtot szintén a tanári nyugdíjalapnak.

Az 1883-ban végzetek 1893 márc. 15-én 90 frtot a tanári és 90 frtot a papi nyugdíjalapnak.

A Keresztény Magvető szerkesztősége 1894 jul. 21-én 47 frtot küld be, mely összeg Pap Mózes tanár nyugalomba vonulása alvalmával tanítványaitól gyűlt „Pap Mózes erénydíj“ címen, kamatai jutalmazásra fordítandók.

Dr. Szentpéteri Lajos Tordán 1894 aug. 25. kelt végrendeletében 400 K-t ad „idősb Szentpéteri Nemes János alapítvány“ c. elsősorban a tordai unitárius iskolában járó, vagy ha ez megszűnnék, a kolozsvári kollégium két tanulója segélyezésére.

Kovácsi Antal tanár elhunytával barátai, tisztelői 455 frt alapítványt tettek a latinból kitűzendő pályatétel jutalmazására.

Lászlóczky Péter alap tétetett 1894 febr. 22-én 200 frt tanulók jutalmazására.

Murányi Farkas Sándor 1894 dec. 6-án 1000 frt alapítványt tett, hogy egy az életbe kilépő ifju lelkész palástját, bibliáját és imakönyvét annak évi kamatjából beszerezhesse.

1886-ban végzett osztálytársak 1896-ban *Milleniumi találkozó* alapja c. 175 frtot adtak össze egy szegény tanulónak ösztöndíjul.

Sipos Gábor 1897 márc. 9-én 50 frtot adott, hogy az évi kamat a legjobb magyar dolgozatokat készítő VIII. g. o. tanulónak adassék.

Magyari Mihály 1898 márc. 14-én alapítványt tett, melynek kamata a márc. 15. ünnepélyen beszédet tartó ifjú jutalmazásra adandó; megelőzőleg 1882 febr. 21-én 30 frtot Árpád öccse emlékére.

Az 1888-ban érettségít tett tanulók 1898 szept. 2-án 200 frt. alapítványt tettek osztálytársaik szegénysorsu gyermekeinek segélyezésére.

Kilyéni özv. Ferencz Albertné Cs. Sebes Lujza 1899-ben 150 frtot hagyott egy marosvásárhelyi születésü árva fiú segélyezésére.

Az 1887-ben végzetek 1897 szept. 5-én tettek alapítványt osztálytársaik gyermekei vagy más szegény tanulók segélyezésére.

Az 1889ben végzetek 1899 szept. 2-án 200 frt. alapítványt tettek saját osztálytársaik gyermekeinek segélyezésére, ilyenek hiányában az önképzőkörben legjobb irodalmi munkásságot kifejtő jutalmazására.

Az 1875ben végzetek 1900 szept. 1-én 395 kor. egy érettségít tett jeles ifjú jutalmazására.

Berde Mózes 1880 febr. 29-én szabályozta 1868-ban tett 1050 s a fennebbi ideig 2000 frtra nőtt cipó-alapítványa feltételeit: az alapítvány neve: *Laborfalvi Berde Mózes (atyja) és Márkos Terézia (anyja) alapítvány*. Az évi kamat $\frac{1}{5}$ -e tőkésítendő, $\frac{2}{5}$ -e szorgalmas, jó erkölcsű, szegény ifjaknak, $\frac{2}{5}$ -e Berde nevet viselő, iskolánkban tanuló fiuknak, ilyenek hiányában másoknak adandó ki, csak unitárius vallásúaknak és csak *cipóban vagy kenyérben*. Egy alapítvány 20 frtnál több nem lehet.

1888 szept. 10-én kelt végrendeletének a kollégiumot illető rendelkezései ezek: 3. §. 6. p. kolozsvári unitárius főiskolánk részére 100.000 frtot kiszakaszt s ebből 50000 frtot ezen iskolánk teljes és célszerű kiépítésére fordítani; rendel 50000 frt $\frac{4}{5}$ -e kamataiból állíttassék három tanári szék, $\frac{1}{5}$ -e tőkésíttessék hasonló célra. 4. §. 6. p. 500 frtos alapítványt tesz évenként az oskolai év végével kifizetendő, kolozsvári főiskolánk azon rendes tanárának, aki leckeóráját teljesen, minden perc levonása nélkül kitölti, egy órát sem mulasztott el, órája alatt csak tantárgyával foglalkozik s jó sikerrel tanított; ezen alapítvány fel nem osztható. Célja ezzel az, hogy szorgalomra serkentse a tanár urakat s jutalmaztassék a szorgalom és lelkiismeretes működés. 6. §. Kolozsvárt a Széchenyi téren fekvő 20. sz. alatti telket a rajta fekvő építményekkel azon feltétel alatt hagyja a vallásközönségnek, hogy ennek jövedelméből kifizetvén minden adókat és költségeket, melyek a házzal kapcsolatban vannak, a fennmaradó jövedelem $\frac{1}{5}$ -ét tőkésíti évenként, $\frac{2}{5}$ részéből a telek kiépítésére tőkét gyűjt, $\frac{2}{5}$ részét a Berde családból származó és iskoláinkban tanuló ifjaknak ösztöndíjban kiosztja.

8. §. Kisküküllő-megyében Búnban és annak határában fekvő birtokait minden jogaival az ezeken található építményekkel minden ingó javakkal, terményekkel örökli a vallásközönség és ennek jövedelmeiből kenyér, illetőleg cipó-alapítványt tesz és pedig kolozsvári főiskolánkban 100, tordai iskolánkban 50, székelykeresztúri iskolánkban 50, összesen 200 jó erkölcsű, igazán szegény, jó tanuló, a törvényeket tisztelő, unitárius tanuló részére úgy, hogy minden tanuló kapjon naponként három jó, egészséges, tápláló kenyeret vagy cipót; ilyen cipót egy 16 kupás erdélyi vékából szokás sütni 60 darabot; egy óra kell tehát $1\frac{1}{2}$ véka, 10 óra, tehát egy iskolai évre 15 erdélyi 16 kupás véka búza, az összes évi szükséglet 3000 véka. A laborfalvi Berde, Márkos és más tanulóknak kiköti az elsőbbségi jogosultságot a cipó-alapítványra szülőföldje iránti szeretetből.

Fejedelmi alapító nevével kezdtük e fejezetet s íme azzal zárjuk be.

Áldott, örökkön örökké áldott emlékezetük!

6. fejezet.

A katolikus visszahatás.

A 18. század II. József trónralépéséig reánk nézve a szakadatlan szenvedés és aggodalom, a nélkülözés és szorongatás korszaka volt. A 17. század folyamán elnyomott katolicizmus az uralom változásával öntudatra ébred s olyan visszahatás kezdődik, mely nem marad meg a vallások jogegyenlősége határai között, hanem célja egyenesen Erdély rekatholizálása. Ez akció vezetője a jezsuita rend és a bécsi kormány.

Bethlen Miklós feljegyezte, hogy a „kevéseszű” Bánffy György azért erősített meg az erdélyi kormányzásban, mert megígérte, hogy a jezsuitákat beviszi Erdélybe s a piaci templomot a katolikusoknak visszaadja. Lipót 1692 jan. 5-én kinevezte az új kormányzó mellé a belső titkos tanácsosokat, de a hitlevél 9. pontja ellenére egy unitáriust sem s így ők képviseletlenül maradtak. Két évi panasz, kérvényezés, hitlevélre s esküjére való hivatkozás után végre 1694 jan. 15-én két unitáriust nevezett ki: Sárosi Jánost és Tholdalaghi Andrást, holott a többi felekezetekkel egyenlő számban kellett volna kinevezni. 1703-ban kitört Rákóczi-szabadságharc elsodorta a kormányzóságot. 1708-ban már csak 3 tanácsos volt életben s Bánffy is meghalt. Az erdélyiek kérték a kormányzó megvá-

lasztását s a kormánytanács kiegészítését. József 1709 jan. 7-én azt válaszolta, hogy a választás az országgyűlés teendője, de a háborus idők nem alkalmasak megtartására. Azonban megengedte, hogy a 3 nemzetből és 4 vallásból egy 16 személyű kormányzótanács állíttassék be a legidősebb tag elnöksége alatt. De rendelte, hogy 16-nál többet jelöljenek, hogy azok közül választhasson. A rendek 32 egyént jelöltek, de csak a kath. és ref. jelöltek kinevezését ajánlták, a két unitáriusét ajánlás nélkül küldötték fel. József 1709 aug. 10 leíratában kijelentette, hogy ő a hitlevelet s az ország törvényeit meg akarja tartani s nemcsak a két vallásból, hanem az ág. evangélikusok és unitáriusok közül is 4—4-et nevezett ki. Tőlünk Biró Sámuel, az erdélyi harmincadok főinspektorát, Sándor Gergely kancelláriai registratort, Mauer Gábort és Gidófalvi Gábort. Ez a kormányzótanács 1713 márc. 31-ig működött, mikor visszaállítatott az erdélyi kormányzóság s ezzel helyreállt a régi alkotmányos állapot. 1713-ban Kászoni János alkancellár az erdélyi kormányzószéknél ürességben levő állásokra javaslatot tesz s az unitáriusokról azt jelenti, hogy számok kevés, arisztokráciájuk hivatalért, rangért elpártolt, más vallásra tért s ajánlja nyílt elnyomatásukat, mert nincs pártfogójuk, kire támaszkodhatnak s a védekezésre képtelenek.¹

Károly alatt a rekatholizáló egyházpolitika élén az „erdélyi püspök” állott, mint a gubernium első tanácsosa. Alig tette be Mártonfi Erdélybe a lábát, megtámadta az a katolikusok egyháza alkotmányát, előbb a miénket, mint gyengébb felekezetét, azután a reformátusokét. 1718-ban rendeletet kaptunk, hogy „superintendensünket” megerősítés végett választás után fel kell terjeszteni a királyhoz. Az A. C. előírta ezt a megerősítést, de nem a „superintendens”-ét, hanem a „püspökét”. A reformátusok észrevevén a fenyegető veszélyt, a Geleji kanonok ellenére kimondták a generalis notariusra a successiót. Így a püspök többé nem választatott, csak a főjegyző, ki a püspök halála esetén ennek helyére lépett. Az A. C. rendelkezése úgy szólt, hogy „akik a püspökségre megválasztattak, a fejedelemtől confirmáltassanak”. Ezután püspöknek nem választottak senkit. A következő r. kath. püspök Antalfi János jelentést tett a királyhoz, hogy az akatholikusok engedelem nélkül templomokat, iskolákat építenek, püspökeiket nem terjesztik fel megerősítés végett, sokat vesznek át a r. katolikusok közül és a törvények közül sok sérelmes a r. katolikusokra.

1727-ben királyi rendelet hívja fel a guberniumot a kése-

¹ Jakab Elek: Az unitáriusoknak az ország 16 személyű kormányzótanácsából való kirekesztése. Ker. Magvető, 1875.

delmes igazságszolgáltatás megjavítására javaslat készítésére. Ennek a rendeletnek 5. pontja rendeli, hogy a hiteles helyek (gyulafehérvári káptalan és a kolozsmonostori konvent) egyháziak (= kath.) kezére szálljanak, tehát az állam kezéből a r. k. papságéba. A 6. szerint semmiféle templom, imaház, kollégium a felség előzetes engedélye nélkül nem építhető. Az unitáriusok kötelesek megválasztott püspöküket megerősítés végett felterjeszteni. A 7. pont az apostasiáról azt mondja, hogy aki a r. kath. „igaz hitet” elhagyja, őfelsége megbünteti.

Erre a leíratra a gubernium 5 r. kath tagja egy javaslatot készít.² E javaslat minket érdeklő pontjai: Az Approbatáknak és Compilátáknak a bevett vallásokról szóló cikkelyei hagyassanak ki, az akatholikusok szabad vallásgyakorlata ő felsége, a király tetszésétől függjön. A 4 bevett vallásfelekezet törvényes uniója, mint pestises, hagyassék ki. A r. kath. alapítású összes templomok, iskolák jövedelmeikkel adassanak vissza. A hazán kívüli járás-kelés (peregrinatio) tanulás, avagy önművelés céljából tilos legyen. A jezsuiták kolozsvári kollégiuma akadémiái privilégiummal éljen, növeltessék és javakkal ajándékoztassék meg. Felsőbb jóváhagyás nélkül egy nyomda se állíttassék, a meglevőkben se lehessen cenzura és jóváhagyás nélkül könyveket nyomtatni, sem akatholikus könyveket behozatni.

E javaslatot kísérő iratban az A. C. I. r. I. cím II. cikkét, mely a négy bevett vallás jogegyenlőségét örök időkre biztosítja, így javasolja módosítani: „E törvény örökre töröltessék ki s helyébe iktattassék be az, hogy a helvét és ág. hitvallások megtürése függjön a császári felség, mint örökös és nem feltételes erdélyi fejedelem tetszésétől, a katholikus hitvallás, mint az uralkodónak is vallása, neveztessek többek sorában legelől; az unitárius, vagy amint jobbára nevezik, az antitrinitárius vallás Szent István első magyar király végzeménye — decretum — első fejezete értelmében teljességgel töröltessék el”. Ez a javaslat, mely az erdélyi alkotmány legsarkalatosabb pontjai megváltoztatását foglalta magában, az egész protestáns Erdély közvéleményét mód felett felizgatta. Nem is lett belőle törvény, csak 1741-ben és mérsékelt tartalommal, amelyből a r. katholikusokra sérelmes pontok töröltettek. A vallási egyenjoguság azonban már régóta csak papiroson volt meg, mert az akatholikusok tényleg minden lehető módon nyomattak.

Mária Terézia uralkodása az unitáriusokra nézve rossz előjelek közt kezdődik. I. József és III. Károly rendeleteikben és leirataikban az erdélyi közjog értelmében még beszélnek a

² Jakab Elek; Egyháztörténelmi adatok. Ker. Magvető, 1876. 255—269. l.

3 nemzetről és 4 bevett vallásról. De Mária Terézia a 4 bevett vallásról már hallgat, mintha ezek jogegyenlősége és uniója nem volna Erdély alkotmányának sarktétele. Ha az unitáriusokról elkerülhetetlenül beszélni kell, mindig a gúnyos értelemben vett lenéző „ariánusokról“ esik szó. Trónralépte alkalmával a négy bevett vallás képviselőiből alakult küldöttség református és lutheránus tagjait csak úgy akarta fogadni, ha a maguk nevében beszélnek. És csak hosszas utánjárás után sikerült elébe jutniok s az „akatholikusok“ nevében beadott folyamodványt elfogadtatniok. *A küldöttség unitárius tagját Désfalvi Simon Istvánt nem fogadta.* Mindjárt uralkodása elején (1742 dec. 24.) rendeletet adott ki, melyben meghagyja, hogy a Károly resolútióját az esküre vonatkozó rendelkezésekkel együtt hajtsák végre. Ez azt jelentette, hogyha protestáns ember nem akart a boldogságos szűzre és szentekre esküdni, hivatalt nem kapott.

1750-től egyik elnyomó rendelet a másikat követi. 1751-ben kiadja az apostasia-rendeletet, melyben kijelenti, hogy a vallás szabad gyakorlatán nem lehet a r. katolikus hitről az akatholikusra való térést érteni, azért a visszaeső apostaták mint hitszegők, az ifjak pedig vesszővel büntetessenek. Vegyes házasságot csak plebánus előtt lehet kötni. A r. kath. ifjúságot eltiltja a protestáns iskolák látogatásától. Elrendeli a vasárnapok és ünnepnapok megszentelését. A rendelet igen sok zaklatásnak lett a forrása, mert br. Sztojka püspök a vasárnapon és a protestánsokkal közös ünnepeken kívül még 12 r. kath. ünnepet jelölt meg, mint amelyeket a rendelet értelmében meg kell ülni és keményen büntették e napokon dolgozó protestánsokat.

Templomok erőszakos elfoglalása már régóta állandó templomszerzési mód volt a r. katolikusoknál. 1751-ben elfoglalták a szentrontási (= Szentháromság) templomot, de az unitáriusok visszavették, amiért meglakoltak s templomukat végül is elvesztették. Ezután eltiltotta ugyan a királynő az erőszakos templomfoglalást, de azért 1772-ben sinfalvi templomunkat, melyre 1731 óta áhítoztak, mégis elfoglalták.

Az 1744. évi VII. t. c. csak a jogegyenlőséget biztosítja a katolikusoknak, de az 1752. évi I. t. c. éle már egyenesen a protestánsok ellen irányul, mert ezeket egy régóta szabadon gyakorolt joguktól fosztja meg, midőn eltiltja a külföldi egyetemek látogatását — az adózó néptől összegyűjtött pénzen; csupán saját költségükön, vagy pártfogóik adományán enged meg.

Az a törekvés, mely az unitáriusokat a főbb hivatalokból rendre kizárta, az Alvinci-féle resolútio amaz intézkedésében

birja forrását, mely szerint a királyi táblánál rendszeresített állások a bevett vallások között egyenlően osztandók meg, „úgy mindazonáltal, hogy ha az unitáriusok és lutheránusok közül alkalmas egyének nem volnának, ezek helyett a reformátusok és katolikusok közt egyenlően kell az állásokat felosztani“. Ez volt az a kibuvó, melyet az „arianusokat“ gyűlölő rekatholizáló törekvés minden adott alkalommal felhasznált ellenünk. Egy ismeretlen szerzőjű, 1742-ből származó hivatalos emlékirat felsorolja a katholicizmus térhódítását Erdélyben s a végén azt mondja, hogy „az unitáriusok nem ugyan vallásuk címén, ami a diplomával ellenkeznék, hanem állítólagos személyi alkalmatlanság miatt, az Alvinci-téle határozmányok 6. cikkelye alapján, sem az udvari kancelláriába, sem a guberniumba hosszabb idő óta már be nem vétettek“.³

A katolikus egyházügyi bizottság egyik tagja 1744-ben egy tervet (szerzője ismeretlen) terjesztett elé *Gondolatok az Arius-eretnesség Erdély fejedelemségéből kiirtásáról*⁴ címmel, melynek célját a címe eléggé világossá kiáltja. A javasolt módok ezek:

1. Tiltsa meg Őfelsége mind a Kálvin-, mind a Lutherkövető felekezetek papjainak, hogy ariánust átvenni merészkedjenek.

2. Az unitárius superintendens adja be minden hitcikküket, hogy ha ezekkel ellenkezőt tanítanak, megbüntettessenek.

3. A superintendens megerősítését kérjék az udvartól s megerősítés előtt püspöki joggal ne birjon.

4. Minden pap tegyen Őfelségének hűségesküt, hogy a kath. vallásnak ellensége nem lesz, azt nem gyalázza, nem káromolja.

5. *Népiskoláik zárassanak be.* „Tán csak az egy kolozsvári gimnáziumjukat kellene meghayyni, ámbár tanácsos lenne azt is bezárni, minthogy a méreg onnan terjed ki.“ Ha ezt nem lehetne megtenni, vitatkozásaikat kell megtiltani, s csak úgy megengedni, hogy katolikus esperes által megvizsgált tételeiket a gimnázium ajtajára táblán függesszék ki.

6. Tankönyveiket mutassák be s a katolikus püspök engedélye nélkül sem régi, sem új könyveket ne nyomathassanak ki.

7. Szüntessék meg a nép között a hit felől való vitatkozást.

8. Kormánybiztos nélkül zsinati és parciális gyűléseket ne tarthassanak.

9. Imaházakat, templomokat ne építhessenek: egy nehányat nyitva lehet hagyni, a többit be kell zárni.

³ Fináczy: Az újkori nevelés története. Budapest, 1927. 343. l.

⁴ Jakab Elek: Egyháztörténeli adatok. Ker. Magvető, 1883.

10. A főbb nemeseket diplomatikai hivatalok ígérésével áttérésre bírni, *ariánust semmiféle hivatalba nem bocsátani*. Főfészkük Kolozsvárt van s támaszuk a polgári hivatalok; akik kihalnak, hivatalukat katolikusoknak adni.

11. Ariánussal vegyes házasságot meg kell tiltani.

12. Több megyében különösen Aranyosszéken, a nemesek is, a nép is unitáriusok. Ide jezsuitákat kell küldeni misszionáriusnak.

13. *Unitárius papok a szentségektől, kereszteléstől tiltassanak el.*

14. *Ha iskoláik bezáratnak, ifjaik ne fogadtassanak be református és lutheránus iskolákba, csak katolikusba.*

Ez a gazdag program lett kimeríthetetlen forrása Mária Terézia mind türelmetlenebbé és elfogultabbá váló egyházi- és iskolaügyi politikájának. Az egész unitárius-ellenes következő korszak innen meríti kinzó és fojtogató intézkedéseinek gondolatait és terveit. S mindez történik a 18. század közepén, a francia felvilágosodás hajnalán!

Ennek az eretnek-pusztító tervnek értelmében járt el nemcsak Mária Terézia, hanem már elődje III. Károly is. Végrehajtásának eredménye az, hogy az unitáriusok a város közigazgatásában először hátra, végül teljesen kiszorulnak. Kornis Zsigmond gubernátorsága előtt katolikus szenátor nem volt. Alatta megegyeztek, hogy a három vallás mindenikéből 4—4 szenátort választanak. 1730 márc. 23-án savoyai Eugen herceg javasolta a Felsőnek: „mivel ezelőtt néhány évvel a Felső határozata az volt, hogy az ariánus, vagy unitárius vallásúaktól viselt hivatalokkal üresedés esetén a Felső vallásán levő hívek vigasztaltassanak“, ezért a Felső akaratának mindenek előtt az országgyűlési választásoknál kell eleget tenni. Báró Sorger püspök az 1731 dec. 26. választáskor a főbiróságra ez értelemben tett ajánlatot, de a közönség az unitárius Teleki Ferencet választotta meg. A püspök ezért panasszal élt a Felsőnél. A város pedig azzal lakolt, hogy 1732-ben a kormányzó Szebenbe költözése rendeltetett el. 1733 máj. 23-án (Fasc. IV. 464.) a város rendeletet kapott a gubernium elnökétől, hogy a meghalt Teleki helyébe r. katolikuszt válasszanak. Hiába tiltakoztak ellene, katolikuszt választottak. Sőt megállapodtak abban is, hogy a reformátusok és unitáriusok száma együtt annyi legyen, mint a katolikusoké. Ez időtől fogva volt 6 r. katolikus, 4 református és 2 unitárius szenátor. Ugyanez év decemberében, habár a vallási unio szerint most református bírót kellett volna választani, az előbb unitárius, most r. katolikus Jövedécsi Andrászt választották meg, ki a szenior megjegyzése szerint régóta vágyott ez állásra. A diákok tisztelegni

akartak nála, de megüzente nekik, hogy előtte már a szándék is annyi, mintha megjelentek volna (Fasc. IV. 482.). 1735 dec. 26-án az unitárius Hunyadi Ferencet választották szenátornak (Fasc. IV. 538.).

Buccov erdélyi főhadvezér s kormányzéki elnök alatt 1762 okt. 5-én kimondatott, hogy Kolozsvárt a r. katolikusok és reformátusok közötti egyenetlenség oka az, hogy Lipót hitlevele ellenére a két vallás jogegyenlősége és a geometriai arány tartatott meg. Ezért kimondják a hivatalok egyenjogú cserélődését s míg az egyenlőség helyreáll, az üres állásokra reformátusok következzenek. E határozatban a két felekezet békéje van biztosítva — mondja Jakab Elek (Kolozsvár tört. III. 369.) — kettő (a lutheránus és unitárius) békétlensége árán. 1765 jul. 17-én Hunyadi helyébe Finta Mihályt választották s így „a senatusi hivatal az unitáriusok részére meghalt (Fasc. V. 354.). Az unitáriusok joga az 1762. évi határozatban hallgatólag, de teljes hivatalos alakban támadtatott meg. Rólunk unitáriusokról már nem is esik szó, mintha a világon sem volnánk. Bajtay r. kath. püspök 1770 ápr. 20. jelentést tesz az erdélyi r. katolikusok állapotáról s ajánlja a Felségnek, hogy a r. katolikusok számát emelje felül a hitlevélbeli egyenlőségen, mivel Lipót idejében azért adatott egyenlőség, mert kevesen voltak, de most számuk megsaporodott. Az unitáriusokra nézve — jegyzi meg — van titkos utasításuk, hogy ezek harmadik okból mellőztessenek s a dolog már annyira előhaladt, hogy közülök már kevés van közhivatalokban s ezek helyére is lehet katolikusokat alkalmazni *anélkül, hogy még most Ófelsége titkos akarata a kir. kormányzéknek tudomására jöjjön*“. A királyné erre elrendelte, hogy ezután mind katolikusok ajánltassanak és neveztesse ki, hogy így többségre jussanak. Ami pedig az unitáriusok iránti javaslatát illeti, már ezelőtt mind a püspöknek, mind a kormányzéknek meghagyatott, hogy e felekezet emberei jelölések alkalmával harmadik okból mellőztessenek s minthogy e dolog már annyira haladt, hogy közülök kevesen vannak hivatalokban, azok helyére lassanként katolikusokat alkalmazhatnak; ez okból *e szándékának a kir. kormányzékkel nyilvánosan közlését még ezúttal mellőzendőnek látta*“. (Kolozsvár tört. III. 371.). Még határozottabban fejezte ki akaratát a királyné 1775 máj. 16-án gróf Kollonits László püspökhöz írt leírataiban, melybe közli, hogy „még elődekorában beleegyezett volt abba, hogy Kolozsvárt azon hivatalokat, melyeket unitáriusok viselnek, azok halála után a katolikusok magoknak megtartani igyekezzenek. Erről titkon a püspök és a kormányzék elnökét utasította, „hogy e felekezet emberei, ha szinte a hivatalokra üresedés esetében őket jelöl-

nek is, harmadik okból mellőztessenek". Ezeket most az egyházi bizottságnak is megíratta, különös gondot fordítsanak arra, hogy a szent vallás java és tisztelete fogyatkozást ne szenvedjen, sőt mindenütt, ahol még az unitáriusok hivatalt bírnának, üresedés esetében azok helyére katolikusok tétessenek és ha az összes vallásokat együtvéve a többség nem is, de legalább az egyenlőség okvetlenül elérendő". (U. o. 372.).

A r. katolikusok döntő befolyását biztosította Kolozsvárt az Erzsébet aggháznak a belvárosból a külső Magyar utcába kitelepítése, midőn a királyné kimondotta, hogy az intézet r. katolikus alapítvány. A kormányzék helyettes elnöke Bajtay püspök volt, aki meghagyta a tanácsnak, hogy a régi kórházat, mely kicsi és épülete romladozó, adja el s vegye meg a külmagyar utca végén levő telket. A tanács teljesítette a rendeletet. A régi kórházat megvették 2000 frton, ezért a konventi atyák átadták az ő házukat új kórháznak. A ref. egyházi tanács tiltakozott az eladás és vásár ellen s ellene mondott a betegek átszállításának. Azt állította, hogy a kórház községi intézet, az egész városé, tehát az összes felekezeteké közösen, mert különböző vallású fejedelmek s magánosok is tettek alapítványokat. De a plebánus a tanács elé vitte a dolgot s az katolikus többségű lévén, az eladást és vásárt helybehagyta. A betegeket 1764 dec. 19-én kiköltöztették. A püspök erről értesítetvén meghagyta a plebánusnak, hogy a r. katolikus oratoriumnak adassék át a kapubejáratnál az első szoba, a reformátusoknak jelöltessék ki oratorium az épület másik részében, az unitáriusok oratoriuma pedig adassék át a feledékenységnek, a szegények $\frac{2}{3}$ -a legyen katolikus, $\frac{1}{3}$ -a nem katolikus, de ebben legyenek többségben a reformátusok. A Felsőnek tett jelentésében pedig kérte, rendelje meg, hogy e kórházba senki mást, mint katolikust ne vegyenek fel, vagy ha ez nem kivihető, legalább azt, hogy akik ezután meghalnak, azok helyére csak katolikusok vétessenek fel s az ispáni hivatalt is csak katolikus viselje. A királyné e felterjesztés értelmében 1768 nov. 24-én kelt rendeletében kimondotta, hogy az ispánság, melyet eddig katolikusok és reformátusok felváltva viseltek, ezentúl csak katolikusra bízassék s a kihaló betegek helyére csak katolikusok vétessenek fel, minthogy a *Szent Erzsébet aggház katolikus alapítás* (Jakab E. Kolozsvár tört. III. 372—374.). Az unitárius aggok és betegek meghalván papjuk Boros József fizetése megszűnt. Az intézet nemkatolikus tisztviselői eltávoztak. József 1783 jan. 8. rendelete a különböző vallású tisztviselők egymás felváltását eltörölte s csak r. katolikusokat nevezett ki. A nemkatolikusok felvétele kérdésében azonban hosszas tárgyalás folyt azután is. A reformátusok azt állították,

hogy ott minden vallásúak egyenlően helyet találtak. A kormányzók nem jogi, hanem méltányossági okokból minden vallásúak felvételét ajánlotta. II. József 1783 jul. 16-án úgy döntött, hogy a nemkatholikusok is felveendők, de viszont r. katolikusok is a ref. kórházba. Hiába írt fel ez ellen a ref. eklézsia, nem lett eredménye. A kérdés ebben az állapotban maradt. Mikor Agh István püspök a kegyes alapítványok ügyében 1773 végén jelentését megtette a kormányzókhoz, ebben az aggmenháziról azt jelenti, hogy eddig az unitáriusok a katolikusokkal és reformátusokkal egyenlő számban vétettek fel, „de újabban — amint a hír szól — a felség elrendelte, hogy akik most benn vannak, maradjanak ugyan továbbra is ott, de jövőre unitáriusok ne vétessenek fel, hanem helyök r. katolikusokkal töltsék be”.⁵

A zajtalan, csendes térítésnek egyik legsikeresebb eszköze lett a *térítési alap* (fundus convertitarum), melyet gróf Batthyány József r. kath. püspök alapított. Hogy mennyire sikeres eszköze lett ez a rekatholizálásnak, mutatja az, hogy mikor 1760-ban kalocsai érsekké nevezték ki, az őt megtartani akaró hívei azzal érveltek, hogy két évi püspöksége alatt a r. katolikus egyház nagyobb gyarapodást nyert, mint azelőtt 10 vagy több esztendő alatt“. Kolozsvárt született meg a térítés eszméje. Batthyány Kolozsvárt 20 áttért fiú és leány tartására alapítványt tett, melyet később 1768-ban áttett a magyarországi Teréz-árvaházhoz. Magánosok is többen tettek alapítványt. Ezt a kolozsvári példát a kormány kiterjesztette az egész országra. 1774 jul. 2-án a királyné évi 3000 frtot utalványozott. A királyi kincstárnál ez összeg kiosztására bizottság alakult, amely mind megállapította a segélyezés módozatait. A térítés évről-évre nagyobb mérvet öltött úgy, hogy 1779-ben a segélyosztás új módozatait állapították meg. Vezető elv az volt: segélyben az újabban áttértek és családjaik részesüljenek és főtekintet legyen a szegény eladósodott családapákra. Kolozsvárt ez a térítési akció olyan erős visszahatást szült a többi felekezeteknél, hogy a kormányzóknek kellett közbelépni. A városi tanács 1774 dec. 3-án jelentést tesz a kormányzóknek s utasítást kér. Vannak a városban oly apostaták — mondja a jelentés — kik a római katolikus hitről felserdült korukban, vagy kis korukban tértek el s „józan észre térni sehogy sem akarnak“, most is a tömlöc szennyében ülnek. Miután a városháza, vagy a templom ajtaja előtt a piac közepén 25 pálcát kaptak, kérdi, hová küldje a férfi és hová a nő apostatákat? Szabadon bocsássa-e őket, vagy ne? A

⁵ Ker. Magyaró, 1882. 78.

kormányzók, melynek elnöke Bajtay, azt válaszolta, hogy büntetni csak azokat kell, akik 1774 jul. 26-i rendelet után tértek vissza régi hitükre, a nagykorukban eltérők közmunkára büntetendők, a csábítókat az aradi várba kell csukni, a kiskorúak büntetésénél mértéket tartani.

A szeretet vallásának terjesztésére szolgáló eszközök: a pénz és a bot!

Pokoly szerint a konvertiták száma 1763—1780. években 2800 volt. Jakab Elek adatai szerint⁶ különösen unitárius falvakban történtek nagymérvű áttérések. Tizennégy unitárius helységben 172 nemes és polgár, 686 nem nemes, libertinus és paraszt. Szent-Demeteren, Csöbön, Ravában 1778-ban 35-ön. Korond, Sepsiszentivány, Vécke, Szentháromság, Bözödújfalú, H. Karácsonyfalva, Nagyernye, Mészkö, Alsójára falvakban az unitáriusok száma úgy megfogyott, hogy kisebb lett a római katolikusokénál. Ekkor aztán kezdődött a templomok, egyházi lakok és birtokok, iskolák, harangok elvétele a major pars jogán először szépen, kérésre, azután közigazgatási erővel, végül katonai karhatalommal. A misszióáriusok, jezsuiták minden házba bekopogtattak, ahol szegénységet láttak, hajlamot, megtörtséget sejtettek s minden módon téríteni igyekeztek. II. József 1781 febr. 1-én megszüntette ezt az alapot s ezzel megszűnt a rendszeres és hivatalos térítés is.

Az unitáriusoknak ez a lealázott, megvetett helyzete nemcsak a hivatalos életben, hanem még a diákoknak magán és iskolai életében is nyilvánult. 1733-ban a karácsonyi kantáció idején (Fasc. IV. 483.) római katolikus tanulók a mieinket megtámadták, a kántort becstelen szavakkal illették, a mendikánsok lámpáit összetörték, a kántáló gyermekeket elverték, lámpásaikat elszedték. Ha valamelyik közülök katolikusnak mondta magát, megajándékozták. Mikor a diákok szolgálói fazekakban vitték az ételt, sárral akarták megtölteni. Ez apró, jelentéktelen dolgokat azért jegyzi fel a főnök, hogy az utókor tudja meg, „milyen volt a helyzete az unitáriusoknak ez időben.” A királynő ama rendeletét, hogy a katolikusok minden ünnepét meg kell ülnie mindenkinek, a főnök a következő magyarázattal és elmélkedéssel kíséri. (Fasc V. 266.). „Mikor megszűnik a testi háború, kezdődik a szellemi. Hogyan? A királyné háborúja a porosz királlyal véget ért s ime Erdélyben kezdődik a szellemi. A reformátusok és unitáriusok lelkiismerete ellen! Mi lesz még ezután? Uram, benned reménykedtünk, adj békét napjainkban!” A következő 1764 áprilisában (Fasc.

⁶ A római katolikus hittérítési alap (Fundus convertitarum) rendelkezése és története. Ker. Magvető, 1883.

V. 291.) a szentháromsági templom elvétele alkalmával feljegyzi, hogy királyi rendelet tiltja meg, hogy ezután ne híjják Szent-Rontásnak, hanem latinul Sancta-Trinitasnak; mert azzal vádoltak, hogy mi unitáriusok a Szentháromság elleni gyűlöletből a Sancta-Trinitas szót elrontottuk s így lett belőle Szent-Rontás. Annyira meg voltak félemlítve az unitáriusok, hogy 1760 május 11-én (Fasc. V. 201—203.) és 1762 április 18-án (Fasc. V. 232.) a r. katolikus püspök bevonulásakor a papság a diáksággal kivonult sorfalat állani s lakásán küldöttség élén a püspök üdvözölte. A főnök hozzáteszi: nem félelemből, — épen ez árulja el a lelkek érzelmeit — hanem illendőségből történt. A reformátusok és lutheránusok nem jelentek meg.

Az is megtörtént, hogy 1760 aug. 21-én (Fasc. V. 206.) és 1785 szept. 10-én (Fasc. VI. 345.) a kath. püspök első ízben kanonokjaival iskolánkat és „kicsiny könyvtárunkat“ meglátogatta. Ez nem az előzékeny figyelem ténye, hanem guberniumi tisztségéből folyó hivatalos ténykedés.

Mária Terézia vallás- és oktatásügyi politikájának kidomborodó jellemvonása: a kiméletlen rekatholizálás és az az elv, hogy az iskolaügy politikum. A jezsuitáknak és szerzetes rendeknek a befolyását minden módon erősítette. A kath. püspöknek Erdély kormányzásában kivételesen széles és majdnem korlátlan hatáskört biztosított s ezzel durván és kiméletlenül megsértette az ország alkotmányát. Felállította a római kath. oktatásügyi bizottságot. Rekatholizáló munkájának eszközei: az áttérések és vegyes házasságok szabályozása, pénz, birtok, címek és rangok adományozása, tanulók részére ösztöndíjak alapítása, anyagilag tönkrement nemesek anyagi segélyezése, kórházak katolikussá tétele. Hogy a jezsuita-rendet, mely e törekvésében neki hathatós segítséget nyújtott, eltörölte, az nem szíve szerint történt, hanem állami érdekből nemzetközi nyomásra. Politikájának éle főképp Kolozsvár ellen irányul, mert ez a város a magyarságnak és a nem-katolikusoknak egyik erős vára volt. És itt is főképp ellenünk, akiket mindig a gúnyosan lenéző ariánus néven emlegetnek.

7. fejezet.

A türelmi rendelet kora.

II. József trónraléptével új korszak kezdődik egyházunk történetében. Nem lehet nagyobb és élesebb ellentétet elgondolni sem, ami van az anya türelmetlenül elfogult katolizáló szelleme és fia felvilágosult szabadelvűsége között. Egy egész világ választja el a türelmi rendeletben és az előző kor-

szakban nyilvánuló szellemet egymástól. A türelmi rendelet egy felvilágosult szellem gyönyörű nyilatkozata oly korban, amely telve van a legsötétebb és legkeresztényietlenebb türelmetlenség minden átkával. Hosszú szenvedés után fellélekzenek s reményük éledni kezd, hogy egy megértőbb, keresztényibb, szabadelvű korszak következik, amely véget vet szenvedéseiknek.

Őseink reménye „egy jobb kor után“ annak a beszélgetésnek¹ emlékeiből táplálkozik, melyet Agh István püspök s P. Horváth Boldizsár főgondnok folytattak 1773-ban, amaz Kolozsvárt (jun. 26.), ez Szebenben (jul. 16.) Józseffel, aki mint korregens, körutat tett Erdélyben. József szellemisége már ekkor jellemzően nyilvánult meg. A püspök felhasználja az alkalmat, hogy előadhassák panaszaikat és sérelmeiket s orvoslást és védelmet kérjenek azok ellen. A sérelmek előadása után beszélgetés kezdődik, amely élénken mutatja a regensnek való lási kérdések iránt való meleg érdeklődését és elfogulatlan szabadelvűségét. A püspök előadta, hogy templomaink, parochiáink, egyházi alapjaink elvétetnek, vallásunk gyakorlása, istentisztelet tartása némely helyeken még magánházaknál is eltiltatik, hitsorsosaink erővel, fenyegetésekkel, sőt néha fegyverrel is más vallásra kényszerítettnek. Ezután dogmai kérdések kerültek elő. Szó esett József kérdései nyomán a szentháromságról, Jézus Krisztus istenségéről, a szentlélekről, az ariánusokról, a keresztségről, idejéről, más vallásúak áttérése esetén megkeresztelésükről, az úri szentvacsora jelentőségéről, a gyónásról, feltámadásról, örök életről, elkárhozásról, mely kérdésekre a püspök előadta az unitáriusok felfogását. Már el akarnak távozni, mert a beszélgetés igen hosszúra nyúlt. De a regens visszatartja őket. Mikor az elkárhozásról a püspök magyarázatát bevégezte, a regens azt mondta: mi azt mondjuk, hogy senki sem üdvözülhet, aki nem él a r. katolikus hitben, „*de nem lenne rossz mindenkinek megengedni, hogy választhassa azt az utat a mennybemenetelre, amely neki tetszik*“. Ime, Dávid Ferenc szava 200 esztendővel később Nagy Frigyesen s a francia felvilágosodás hullámverésén keresztül a regens szájából! S mikor a püspök előadása rendjén hallja a sok kínt, nyomorgatást és szenvedést, azt kérdi tőle: „*hogy történhetnek ezek, mikor a ti vallásotok is épen olyan bevett vallás, mint a többi?*“

A világi küldöttség a főgondnok vezetése alatt a világiak sérelmeit, hivatalokból való kiszorítását, mellőzését adja elő.

¹ Várady Károly: Egy mult századbeli történelmi adat. Ker. Művető, 1863. — Jakab Elek: Agh István unitárius püspök élete és kora. U. o. 1882

Bocsánatot kérnek, ha nem tudnak kellő formák között megjelenni, minthogy „eddig koronás felség előtt megjelenniök nem volt szabad”. Nyilvánvaló célzás arra, hogy Mária Terézia nem fogadta az országgyűlési deputáció unitárius tagját. Előadják a sérelmüket s írásba is foglalják. A régens azt mondja: azért nem alkalmaznak közületek hivatalnokokat, mert kevesen vagyok s nincsenek köztetek mágnások. Erre Siménfalvi, a küldöttség egyik tagja: Mágnásaink ugyan nincsenek, de van igen sok olyan régi család, melyből főhivatalnokok kerültek ki. A régens így felel: az rég volt, most nincsenek hivatalok viselésére alkalmasok. Erre Pápai István közbeszól: nemcsak az országos fő-, hanem a megyei fő-, és az alsóbb hivatalokra sem alkalmaztatunk, sőt nem is kandidálnak. Aztán vallási kérdésekre térnek át s végül ezzel bocsátja el a küldöttséget: „ügyeteket a császárné elé viszem s amit értetek tőhetek, nem fogom elmulasztani”.

Írásbeli folyamodványuk a következő pontokba foglalja kéréseiket:

1. Törvényeken, okleveleken és királyi hitleveleken nyugvó jogaink adassanak vissza, hogy a fejedelemnek és hazának magasabb és kisebb hivatalokban szolgálhassunk s ezzel bebizonyíthassuk, hogy mi is hasznos és engedelmes polgárok vagyunk.

2. Védessünk meg a sanyargatásoktól, igazságtalan elnyomatástól, károsítástól.

3. Az igazság kiderítésének és védelmének módjai ne akadályoztassanak; ha vádoltatunk, hallgassanak ki minket is.

4. Az istentiszteletet saját templomainkban ne tiltsák meg. A vallás szabad gyakorlata biztosíttassék, a templomlátogatók ne zavartassanak; a fegyveres erővel elfoglalt templomaink és papi lakások adassanak vissza; akik lelkiismeretük ellenére vallásváltoztatásra kényszerítették, azoknak engedjék meg, hogy korábbi vallásukra, ha akarnak, visszatérhessek; mi is mindnyájan további elnyomásoktól védelmeztessünk meg, hogy hű alattvalókként nyugodtan élhessünk a fejedelem védelme alatt.

5. Ahol templomokat, imaházakat akár királyi parancsra, akár magánosok kezdeményezésére elvettek, szabadjon építeni újakat, ha nem kőből, legalább fából, ha nem közpénzből, legalább saját költségünkön s míg építhetünk, magánosok házában istentiszteletet tarthassunk.

6. Ha valaki minket vádol, templomainkat, jogainkat, papi lakásainkat elveszi, az ne hallgattassék ki előbb s rólunk, jogainkról ne határozzanak, míg minket is ki nem hallgatnak. S ha valamit rólunk határoznak, végrehajtás előtt velünk kö-

zöljék, hogy a királyi kegyelmes akaratról előre értesülve, engedelmességekünk.²

Ime ilyen elemi jogainkért, az életért, templomokért, papi lakásokért, a vallás szabad gyakorlataért kellett imádkoznunk és arra gondolni sem mertek őseink, hogy elvett templomaikat, imaházaikat visszakérjék, csak azt kérték, hogy a maguk erején templomokat építhessenek.

József megígérte a küldöttségnek, hogy amit lehet, megtesz az unitáriusokért. De ez Mária Terézia alatt csak ígéret maradt.

Éles ellentét van II. József és anyja között, pedig sok tekintetben anyját követte. Nála is van szó „egyedül üdvözítő” és „uralkodó” vallásról. De egyben új volt, reformer a szó valódi értelmében, merev ellentétben anyjával: *türelem* a nem — katolikusok iránt, ami egész lelkét eltöltötte s ami valódi kijelentésszámba ment abban az elfogult korban. Más vallásnak üldözését igazságtalanságnak érezte s ahova hatalma elért, megakadályozta.

Érdekes olvasni a Bécsben tanuló Márkos György leveléből,³ melyet az Iszlai testvéreknek 1782 márc. 10-ről ír, arról a hangulatról, melyet József rendeletei keltettek. A tolerancia ott is megjelent, írja. Egymást érik nyomtatásban a rendeletek, „melyek rosszra nem mutatnak, mert mind a józan okosságon fundálódnak”. „Egész reformáció” jött ki arról is, hogy kell őfelségéhez írásban folyamodni, milyen a megszólítás (Euere Majestät!), azután jó a dolog röviden, az indokok pontok alatt, kelet, jobbról aláírás, címzés, alája röviden a tárgy. A klastromok, privát kápolnák fogynak mindenfelé. Egy universalis clericát állítanak fel, hol minden szerzetből való ifjakat fognak készíteni világi papságra, ezek kötelesek lesznek az egyetemre járni s ezután nem lesznek minden szerzetnek külön lektorai, mely „egy út az addig egymás ellen volt tanításnak bedugására”. A hispanica inquisitio is tollálatott. 46 pontban patens jött ki a katolikusok házassági elválása iránt. „Csoda, ha a mi kanonos könyvünket kezére nem kapta volt”, aki kompilálta ezen punctumokat. A katolikusoknak már a bibliát is szabad olvasni. Arra a kérdésre, hogy tudják-e ott, kik ők (az első unitárius tanulók Bécsben!), azt feleli, hogy tudják nemcsak a tanulótársak, hanem a tanárok is.

József mindjárt uralkodása elején (1781 okt. 29.) kiadta a *türeلمي rendeletet*, melyet erdélyi egyházpolitikája sarkkövévé tett. Ez a rendelet nem vette figyelembe Erdély külön államjogi helyzetét, Lipót diplomáját, az Approbatákat és Compila-

² Uzoni-Fosztó: id. m. III. 404—405. l. és 437—438. l.

³ Biás Unit. egyháztörténeti adatok, 76., 87.

tákat. Alapjában téves felfogásból indul ki: nem az alkotmány az alapja, hanem abszolút és önkényes elhatározása. Nem helyezte vissza a jogegyenlőség állapotába a négy bevett választ. Reánk nézve még különösen törvényellenes volt, hogy míg a többi vallásokat ismételten említi, az unitáriusokat egyszer sem nevezi meg. A jogegyenlőség hiánya különösen az áttéréseknél, vegyes házasságoknál, az ezekből született gyermekek vallásánál, a templomok és iskolák építésénél tűnik szembe. A rendelet 6 első pontja, mely általános elveket, mondhatnók: az elvi megalapozást foglalja magában, Erdélyre nézve is kihirdettetett. De itteni sajátos viszonyokra való tekintettel még 10 ponttal toldotta meg, melyek némileg eltérnek a Magyarország részére kiadott rendelet pontjaitól.

Ezek: 1. Templomok, papi lakok, iskolák építését csak a görög-keletieknek köti 100 családhoz, a protestánsoknál nem, csak a megfelelő anyagi erő legyen meg.

2. A reversálisokat a multa nézve fenntartja, a jövőre eltörli: a vegyes házasságoknál a gyermekek nemök szerint követik szülőik vallását.

3. Ha a házasság az egyik fél r. katolikus vallásra térésével lesz vegyessé, a 12 éven aluli gyermek vallása az előbbi pont szerint igazodik.

4. A bábák keresztelése a protestánsokra nem kényszeríthető.

5. A protestáns lelkészek a betegeket, foglyokat szabadon látogathatják; r. katolikus pap csak egyenes kívánatra.

6. Protestáns gyermekek, ha felekezeti iskolájuk nincs, r. katolikus iskolába szabadon járhatnak.

7. A kollektázás és a tanulók supplikációja eltiltatik.

8. Az egyházlátogatást a püspökök és esperesek szabadon végezhetik, de csak a nép megterhelése nélkül.

9. Zsinati, egyházi gyűlések csak a tárgyak bejelentése s engedély mellett tarthatók.

10. Erdélyben „változhatatlan törvény“ legyen, hogy választásért senki semmi módon nem büntethető.

Volt ebben a rendeletben sok szabadelvű és igazságos intézkedés mellett olyan is, amely iskoláink s alkalmazottjaink fenntartását megnehezítette, midőn a kollektázást és supplikációt eltiltotta. Hiszen már több mint félszázad óta a kollektázás útján bejövő adományok az egyetlen élő fundusa az iskolának. És a supplikáció egyetlen eszköze tanárjelöltek külföldre küldésének. Ez a tilalom nehéz helyzetbe sodorta a vezetőket. A perselyek kitétele megszűnt, de a repr. konzisztórium elrendelte, hogy a quindenalisokon azután *elemosyna* címen gyűjtessenek. Az egyházlátogatás is megakadt, a zsinatok tartása

megszűnt. Sem zsinati, sem parciálisi gyűléseket nem lehetett tartani. 1782 jan. 19-én összegyűlt a főtanács, de minthogy nem volt engedélyük, az ügyek intézését Horváth F. főgondnokra és a repr. konzisztóriumra bizván, jan. 21-én elosztottak (Fasc. VI. 238.). Az évenként tartani szokott főtanács, mit az 1681. évi ádámosi zsinat rendelt el, elmaradt tehát s a köri gyűlések is, amiért a konzisztórium rendelete értelmében az ezeken intézni szokott tárgyakat ezután a quindentalis székeken tárgyalták. 1783-ban kérelmeznek zsinattartási engedélyért. Megkapják, de azzal a feltétellel, hogy esetről-esetre kérelmezni kell, a zsinatra királyi biztos küldetik ki s a jegyzőkönyveket a gubernium útján fel kell terjeszteni. Biztosokul Suki Lászlót és Szent-Iváni Zsigmondot küldik ki. Ettől kezdve a főkonzisztórium mindinkább átalakul egy olyan végrehajtó szervvé, melyet az uralkodó és kormány úgy tekint, mint egy alantas adminisztratív közeget, mely a kormány rendeleteit kihirdeti, végrehajtását elrendeli. A zsinat és főkonzisztórium jegyzőkönyvét felülvizsgálat végett fel kellett terjeszteni, ami azt jelenti, hogy a kormány nem elégedett meg a biztosok ellenőrzésével, hanem a jegyzőkönyvekbe is bele kívánt tekinteni. A császár a szegény adózó jobbágynépet akarta védelmezni, mikor minden pénzbeli segélygyűjtést eltiltott. Így azt is, hogy vakációkon segélyt gyűjtsenek, supplikációba járjanak. A nép-nél a keresztelések, esketések, temetések alkalmával szokásos vendégeskedést korlátozta.

Mindezen kellemetlen központosító és egységesítő rendelkezések és tilalmak mellett a rendelet nagy és részünkről hálás szívvel fogadott elveket tartalmazott. Óriási jelentőségét csak akkor tudjuk értékelni, ha a Károly-féle rendeletekkel összehasonlítjuk. A 19. század szabadelvű törvényeivel szembeállítva csak „kegyelmi morzsa“, de a 18. században „szédítő haladás“, mondja Zsilinszky. József maga nagyon komolyan vette rendeletét, de hát szeme és keze nem ért el mindenüvé. Uralkodói programjának egyetlen pontjához sem ragaszkodott olyan mély és igaz szeretettel, mint a vallásügyi reformokhoz. Ez látszik a római kath. egyház kebelében felvetett reformtörekvéseiből is. Felveti a szecularizáció gondolatát, beleavatkozik az istentisztelet rendjébe is, amiért Nagy Frigyes gúnyosan sekrestyésnek nevezte. Mindez a pápai udvarban nagy megütközést keltett. S ezért történt VI. Pius bécsi látogatása.

A sérelmi rendelet utolsó pontját mindenütt úgy értelmezték, hogy az apostasia-rendelet fel van függesztve s az áttérés kölcsönösen szabad. Ezért 1782 május 2. és 22-én pótlék gyanánt rendeli, hogy aki a r. katolikus vallásból kitérni szándékozik, köteles 4—6 heti vallásoktatásnak alávetni magát,

mely oktatást zárdában kell kiállani és nem-katholikus lelkész, ha ilyen áttértet bizonyítvány nélkül felvesz, szigoruan megfenyíttessék. A guberniumnak legyen gondja, hogy ilyen áttérésekre a büntetéstől való menekülés, vagy világi előny által ne vezetessenek. A r. katolikus vallásról áttérők gyermekei 18 éven alól minden esetben a r. katolikus hitben nevelendők. Akik a r. katolikus vallásról való kitérésre csábítanak, legszigorubbán büntettetnek.

Ezek a pótló rendeletek megzavarták a protestánsok örömét. A hatheti oktatás kérdésében a reformátusok és lutheránusok közös érvekkel küzdöttek. Az unitáriusok nem vegyültek a küzdők közé. Örvendtek, hogy kissé szabadabban élniök megengedettett. Nehéz megérteni ezt a rendeletet József szabadelvűsége mellett, aki iskolába Voltaire, Locke s Montesquieuhöz s nem utolsó sorban politikai ellenfeléhez, a század legnagyobb királyi lángelméjéhez, Nagy Frigyeshez járt, kinek fényes alkotásait csodálta és irigyelte. Mert ez a rendelet sok kínzásnak és lelki gyötremnek lett forrása. A hatóságok sok igazságtalanságot követtek el a lelkiismeretek ellen. Egy alkalommal még a kormányzék megrovását is magukra vonták. A panasz az volt, hogy a tanácsbeliek az áttérni akarókat a minoriták, vagy a Ferenc-rendiek zárdájába, vagy a plebániára helyezték, az első napokban szigoru arestomban tartották, egy hétig nem engedték haza, fél hétre egy fekete kenyeret s 4 garast kaptak, a tanítás erőszakos volt, vallásukat gúnyolták, őket fenyegették s attól félnek, hogyha a hatheti oktatást kiállják is, nem fognak bizonyítványt kapni s az oktatásért 1 frt tandíjat is vesznek. A kormányzék elrendelte, hogy ne tartsák őket ott fogolyként, hanem engedjék haza; tandíjat napidíj címén pedig csak akkor szedhetnek, ha a plebánus más helyre utazik. De nem-katholikus templombajárástól szigorúan el kell tiltani őket. (Jakab E.: Kolozsvár tört. III. 442—444.)

A türelmi rendelet szabadelvű intézkedései és az 1773. évi beszélgetés emlékei a vezetőket arra indítják, hogy sérelmeiket a trón elé juttassák. 1781 szept. 6-án folyamodnak először a kormányzékhez engedélyért, hogy sérelmeiket írásban az udvarhoz felterjeszthessék. Szept. 11-én már megkapják az elutasító választ. 1782 július 31-én a Bécsben tanuló Pákei és Márkos akadémiták Hoffmann bécsi udvari ügyvéd útján folyamodnak a felséghez engedélyért, hogy sérelmeinket előterjeszthessék. Aug. 23-án a császár meghagyja a kormányzéknek, nyomozza ki, kik hatalmazták fel az ifjakat e lépésre és az egyházi főhatóságtól kérdezze meg, ki adott nekik s mivel okot a panaszra. 1782 dec. 7-én adják be a sérelmeket a fő-kormányzékhez. 1783 januárjában az eklézsia közgyűlése a

hivatalokra való alkalmaztatás tárgyában megkereste a városi magistratust; egyben Bartha Mózes és Ágoston Mártont Szébenbe küldték a guberniumhoz, hogy arányos számban jelöltesse nek hivatalokra. De nem volt eredménye küldetésüknek. Most a közgyűlés arra a gondolatra jött, hogy Barthát Bécsbe küldik a Felsőházhoz sérelmeik és panaszaik előterjesztésére és orvoslására. A konzisztórium szintén ez időben foglalkozott e kérdéssel s így indították 1783 március 25-én Barthát és Pápai Istvánt Bécsbe. A felterjesztés irata nincs meg, de a főkörmányszék felterjesztő iratából kivehetőleg a panasz tárgyai a következők:

1. Kolozsvárt templomuk, iskolájuk minden hozzátartozó vagyonukkal együtt 1716-ban minden kárpótlás nélkül elvették, a római katolikusoknak adatott és ismételt kérésre sem adtak vissza semmit és nem kárpótoltak. Ezért a tanárok, papok és ifjúság segítségére behozták a kollektát, de ez eltiltatván, ha nem jó segítségünkre, végső veszedelemben jut iskolánk ügye.

2. A kolozsvári papok, eklézsia és iskola s az egyházi személyek dézmafizetésre szoríttatnak a katolikus plebánusnak és református eklézsiának.

3. A kolozsvári Szent-Erzsébet aggmenházból kizáratnak.

4. A papi javadalmak némely eklézsiákban kárpótlás nélkül elfoglaltattak úgy, hogy a papok nem élhetnek.

5. A tordai iskola erdőlési vámja, mely eddig közös volt a reformátusokkal, a r. katolikus tanító részére foglaltatott le.

6. A tanügy rendezésére kinevezett bizottságba unitáriusok nem választatnak.

7. A királyné alapítványából unitárius tanuló ifjak nem részesíttetnek.

8. Világi hivatalokra nem jelöltetnek, sem föl nem vétetnek.

Pedig hű alattvalói a fejedelemnek s ha kevesebb számmal is, de csak az arravalóságot tekintve, vannak közöttük is alkalmasak, akik semmiben sem állnak alább a többi vallást követőknél, ha pedig a származást tekintjük, vannak nemesek, főhivatalt viseltek, kik kitűnő emléket hagytak hátra s kiknek utódai szégyeltek, hogy őket hivatalviselésre nem tartják alkalmasoknak. Szégyenkezik maga az ifjúság, amely e reményben tanul s mert azt látja, hogy a fejedelemnek és hazának hasznos szolgálatot tenni alkalmatlan, holott pedig fáradhatatlan munkával és roppant költséggel készül rá.

Közlöm e pontokra a főkörmányszék javaslatának lényegét is, mert ebből kitűnik, hogy József sokkal több jóindulatot és megértést tanúsított e sérelmekkel szemben, mint a körmányszék.

Ad 1. Elmondja az 1716. évi elvétel történetét s jelenti, hogy a kincstárt megkérdezte, hogy az 5000 frt kifizettetett-e? Egyebeknek „mint régi és elenyészetteknek felelevenítését nem vélte helyesnek”.

Ad 2. Felkérte a r. kath. és református eklézsia vezetőségét jelentéstételre, amit majd fel fog terjeszteni.

Ad 3. Figyelemmel lesz rá, mikor majd az épen most a főkormányzók előtt álló ügyben döntenek.

Ad 4. Általánosságok helyett konkrét esetek hozandók fel.

Ad 5. A tordai tanácstól felvilágosító jelentést kért.

Ad 6. Jövőben az ő vallásukat illető ügyekben az unitáriusokra is tekintet legyen.

Ad 7. Őfelségének mint alapítónak szabad tetszésétől függött alapítványát akarata szerint szabályozni. Itt „sérelemnek helye nincs”.

Ad 8. Ez az Alvinczi-féle resolutio 6. pontja szerint történt; „hogy idők teltevel a felsőbb hivatalokra nem jelöltettek, az a legfelsőbb elhatározások és a continua táblák utasításai értelmében történt; de minthogy eddig közhivatalokat nem viseltek, felsőbbek elnyerhetése végett kisebbeknek elnyerésén kell kezdeniök s ha jövőben magokat közhivatalok viselésére alkalmasokká teszik, a kir. főkormányzók nézete szerint a kijelölendők közé fölvetethetnek”.

József 1783 aug. 14-én adta ki végzését: elrendelte az 5000 frt kifizetését; a papság és iskola telkei, amennyiben a canonica portiot felül nem haladják, a dézsmafizetés alól kivételnek; az aggmenházra vonatkozó sérelem már megszűnt, mert ez évi jul. 16-án az unitáriusok felvételéről már intézkedett. A 4. pont alatti panasszal elutasítja, hogy a vallásos türelem tárgyában kifejezett szándékához képest a vallási perlekedések ki ne újuljanak. A tordai favám dolgában érvényesítsék jogukat a törvény útján. A 6. pont alatti sérelem megszűnik, mert az 1783 ápr. 24. rendelet értelmében a közoktatásügy egyformasítása érdekében kiküldött bizottságba unitáriusok is alkalmazandók. A Goldberg-alapítványra ezentúl unitárius tanulók egyenlő joggal felvétessenek. Végül: jelöléseknél legyenek tekintettel az unitáriusokra is, ők pedig legyenek szorgalmasak s így készítsék elő magokat felsőbb hivatalokra.

József e végzésében nyilvánuló elfogulatlan szabadelvűségével és igazságérzetével a 10 év előtti ígéretét nagylelkűen beváltotta, az unitáriusokkal szemben uralkodott rosszindulatú előítéletet megtörte, nekik hosszú szenvedéseikért igazságot szolgáltatott, megvetett állapotukból fölemelte s a csüggedő lelkeket a boldogabb jövő kilátásával és reményével töltötte el.

Egyháztörténelmünknek egyik ragyogó mozzanata! Egy áldott, boldog nap sokat szenvedett hitelődeink életében, melyért örök hálával fognak II. Józsefre emlékezni az unitáriusok.

II. Józseffel megszűnt rendszeres elnyomásunk s a némán türt szenvedések és aléltság után hozzáláthattunk anyagiak és szellemiek terén az erőgyűjtéshez. Egy század óta tartó keserves elnyomás után végre szabadon fellélekzelhettünk. A szellemiek terén az új korszak beköszöntését jelzi az, hogy 150 évi tilalom után végre megjelenhetett nyomtatásban az első könyv, Szent-Ábrahámi püspöknek Summája, aki a 18. század legnagyobb magyar protestáns dogmatikusa. Az anyagiak terén nagy jóltevőnk Suki László alapítványa segélyével nemsokára megkezdődik a szűk, sok helyiségében nedves és sötét és a diákok által font sövényfalú és általuk tapasztott iskola meg-nagyobbítása és újraépítése abban a formában, amint még a mai napig is fennáll. És ugyanakkor a templom és a székelykeresztúri iskola építése is. Mind e fejlődésnek útját József szabadelvű szelleme nyitotta meg. József minden izében önálló gondolkozású. Végső célja az állam közjava, alattvalóinak boldogsága. E végső céllal szemben alárendelt jelentőségű minden nemzetiség, felekezet és osztályérdek. Az uralkodás nem öncél, csak eszköz alattvalói boldogítására. Így tanulta nagy ellenfelétől, de egyúttal mintaképétől, Nagy Frigyes-től. És még korábban nevelőjétől, aki Hobbes és Hugo Grotius szellemében előadott magyarázataival a természeti és nemzetközi jogról egész életére ez elveknek nyerte meg lelkét. De amiként a felvilágosodás szellemi áramlata, ő is történelemellenes volt. A józan ész és az állami közjó nevében hadat üzen a történelmi jogoknak, kiváltságoknak és intézményeknek, amelyek szükségképen elavultak s akadályai minden fejlődésnek és haladásnak. Így történt, hogy ellentétbe került a nemzettel, mely féltékenyen őrködött alkotmánya s kiváltságai felett. Magyar tragikum, hogy a nemzeti alkotmány eszméje szembekerült a haladás és felvilágosodás áramlatával és József tragikus sorsa, hogy mikor mindenütt csak a jót és humanizmust akarta, mindenhol szeretetet hirdetett és vetett, csak vihart és gyűlöletet aratott. A legfelvilágosodottabb Habsburgnak fájdalmas lehetett látni, hogy a nemzet nem érti és nem bírja követni magasan járó lelke szárnyalását. Csalódottan kellett belátnia, hogy egy népet akarata ellenére nem lehet kormányozni még a legjobb szándékú végső cél kitűzésével sem. S férfias szívvel levonta e keserű tapasztalat következményét. Halála előtt visszavonta minden rendeletét — a jobbágyság viszonyainak rendezésére vonatkozó és a türelmi edictum kivételével, melyen — épen ez az utolsó uralkodói tette bizonyítja legfényesebben — lelke egész melegével csüngött.